

DOI: 10.59560/18291155-2023.3-67

ԱՐՏԱԿ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

*ՀՀ Սահմանադրական դատարանի
նախագահի օգնական,
հրավարանական գիտությունների
թեկնածու*

**ՄԱՅՐՑԱՄԱՔԱՅԻՆ ԽԱՌԸ ՏԻՊԻ ՔՐԵԱԿԱՆ
ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ՄԵՂԱԴՐՅԱԼԻ
ՍՈՒՔՅԵԿՏԱՅՆԱՑՄԱՆ ՀԱՄԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՄԻՏՈՒՄԸ
ԵՎ ԴՐԱՆ ՀԱԿԱՌԱԿ ԸՆԹԱՑՈՂ ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԸ (ՎԵՐԱՔՆՆԻՉ
ԴԱՏԱՐԱՆՈՒՄ ԳՐԱՎՈՐ ԸՆԹԱՑԱԿԱՐԳՈՎ ԿԱԼԱՆՔԻ (ԴՐԱ
ԵՐԿԱՐԱԶԳՄԱՆ) ՄԻՋՆՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՔՆՆՈՒԹՅԱՆ
ԱՐԴՅՈՒՆՔՈՒՄ ԿԱՅԱՑՎԱԾ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ
ՎԵՐԱՆԱՅՄԱՆ ԼՈՒՅՍԻ ՆԵՐՔՈ)**

Ամփոփագիր

Հոդվածում ներկայացվում են քրեական դատավարությունում մեղադրյալի՝ օբյեկտի կարգավիճակից դուրս գալու, նրա շարունակական սուբյեկտայնացման հարցերը և դրանով պայմանավորված՝ քրեական դատավարության տիպային վերափոխումները, խառը դատավարությունում մի շարք սկզբունքների կենսագործումը:

Հոդվածում քննարկվում են քրեական դատավարության՝ մայրցամաքային «խառը» դատավարության տիպին անցմամբ պայմանավորված՝ քրեական դատավարությունում ծնունդ առած և ինկվիզիցիոն դատավարության կազմակերպման սկզբունքներին ուղիղ հակադիր՝ անմիջականության, բանավորության, մրցակցության, հրապարակայնության սկզբունքների ծագումնաբանական հիմքերը և դրանց գործառնական

3(111)2023
◆ ՏԵՂԵԿՎՈՒԹՅՈՒՆ
◆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆ
67

նշանակությունը՝ ընդգծելով սկզբունքների կարևոր դերը ժամանակակից մայրցամաքային քրեադատավարական համակարգում:

Հոդվածում վերլուծվում են օրենսդրական կարգավորումները և բացահայտվում այս սկզբունքների կենսագործվածությունը մեղադրյալին կալանավորելու (կալանքի ժամկետը երկարաձգելու) միջնորդության՝ առաջին ատյանի դատարանում իրականացվող քննության շրջանակներում:

Բացի այդ, աշխատանքում քննարկվում է առաջին ատյանի դատարանի կողմից նշված միջնորդության արդյունքում կայացված որոշման՝ վերաքննիչ դատարանի կողմից հատուկ վերանայման շրջանակներում իրականացվող դատական քննության շրջանակներում նշված սկզբունքների կենսագործման հարցն օրենսդրական մակարդակում, ինչպես նաև բացահայտվում են օրենսդրական կարգավորումների հետևանքով ձևավորված իրավակիրառ պրակտիկայի խնդրահարույց կողմերը:

Հիմնաբառեր. գրավոր ընթացակարգ, կալանավորում, անձնական ազատության իրավունք, վերանայում, կալանավորման իրավաչափության վիճարկում, մեղադրյալ, քրեական դատավարության օբյեկտ, քրեական դատավարության սուբյեկտ:

Ներածություն

«Քրեական դատավարության նոր օրենսգրքով (այսուհետ նաև՝ Օրենսգիրք) հայկական քրեական դատավարությունում վարույթի գրավոր ընթացակարգի էլ ավելի մեծ հնարավորություններ նախատեսվեցին. եթե քրեական դատավարության նախկին օրենսգրքով (1998 թ. ընդունված) գրավոր ընթացակարգերով վարույթը չէր տարածվում անձի անձնական ազատությունը սահմանափակող դատավարական հարկադրանքի միջոցների կիրառման միջնորդությունների քննության արդյունքում առաջին ատյանի դատարանների որոշումների օրինականությունը և հիմնավորվածությունը «Վերաքննիչ դատարանում վերանայելու (ստուգելու) վարույթի վրա, ապա Օրենսգրքով այն տարածվեց նաև այդ վարույթների վրա՝ գրավոր ընթացակարգը սահմանելով իբրև հատուկ վերանայման կառուցակարգով վարույթի *ընդհանուր ձև*»:

Հոդվածում ներկայացվելու են քրեական դատավարությունում մեղադրյալի՝ օբյեկտի կարգավիճակից դուրս գալու, նրա շարունակական

սուբյեկտայնացման հարցերը և դրանով պայմանավորված՝ քրեական դատավարության տիպային վերափոխումները, խառը դատավարությունում մի շարք սկզբունքների կենսագործումը: Այս լույսի ներքո քննարկվելու են գրավոր ընթացակարգի կիրարկման նման ընդլայնված ներդրման իրավաչափության հարցերը՝ անձի անձնական ազատության, արդյունավետ դատական պաշտպանության և արդար դատաքննության հիմնական իրավունքների լույսի ներքո՝ հաշվի առնելով քրեական դատավարության՝ ինկվիզիցիոն տիպից մայրցամաքային «խառը» տիպին անցման, մայրցամաքային քրեական դատավարության անմիջակա-նության, բանավորության, մրցակցության և հրապարակայնության դա-տական վարույթի սկզբունքների ծագումնաբանական հիմքերը և «խառը» դատավարությունում այդ դատական վարույթի այդ սկզբունքների գոր-ծառնական նշանակությունը:

1. Մեղադրյալի՝ սուբյեկտայնացումը մայրցամաքային քրեական դատավարությունում

1.1. Մարդու և նրա արժանապատվության արժևորման կապը մեղա-դրյալի սուբյեկտայնացման հետ

Մարդկային արժանապատվությունը պահանջում է առաջին հերթին այն, որ պետությունը բոլոր մարդկանց լուրջ վերաբերվի՝ իբրև անձերի²: Իսկ մարդկանց լուրջ վերաբերվել՝ իբրև անձեր ընդունվելուց բխում է, որ պետք է բացառվի (1) մարդու՝ իբրև *սուբյեկտ* հանդես գալու *որակական հնարավորության բացառումը* և (2) *մարդու՝ բացարձակ (կատարյալ) օբյեկտի վերածումը*³:

Համանման մոտեցումներ արտահայտվել են ոչ միայն արտասահմանյան, այլև հայկական⁴ գրականության մեջ, նման մոտեցումներ արտացոլում են

¹ Մեղադրյալ տերմինը օգտագործվում է պայմանական՝ նկատի ունենալով *հանցագործության մեջ մեղավոր (կասկածվող, քրեական հետապնդման ենթարկվող) անձին*:

² Տե՛ս, օրինակ, **Alexy R.** Human Dignity And Proportionality Analysis / Espaço Jurídico Journal of Law [EJLL], 16(esp), Vol. 16 (2015), էջ 90:

³ Տե՛ս **Alexy R.**, նշվ. աշխ., էջ 93:

⁴ Այս առնչությամբ, օրինակ, տեղին է մեջբերել սահմանադրագետ Ա. Մանասյանի հետևյալ դատողությունը. «...սահմանադրական կարգավորումները հանգեցրին մարդու, նրա արժանապատվության, հիմնական իրավունքների և ազատությունների առնչությամբ սկզբունքորեն նոր ընկալման, որի շրջանակներում մարդը որևէ պարագայում չի կարող դիտարկվել որպես միջոց, գործիք պետական իշխանության ձեռքում, այլ հանդես է գալիս որպես իր

գտել տարբեր երկրների բարձր դատարանների իրավական դիրքորոշումներում¹: Այս առնչությամբ, օրինակ, պերճախոս են Չեխիայի սահմանադրական դատարանի որոշման մեջ տեղ գտած շեշտադրումները, որ մարդկային արժանապատվությունը խախտվում է այն դեպքում, երբ պետական իշխանությունը որոշակի անձի դնում է օբյեկտի դերի մեջ, երբ վերջինս դառնում է բացարձակապես իբրև միջոց և վերածվում փոխադարձ փոխարինելի ապրանքի²:

Մարդուն, նրա արժանապատվությունը պետության կողմից արժևորելը, որպես հետևանք և մարդուն՝ իբրև անձ ընդունել-վերաբերվելու պահանջի տարածումը քրեական դատավարության վրա, ինքնաբերաբար հանգեցնում է քրեական դատավարությունում անձի, կոնկրետ դեպքում՝ մեղադրյալի, **սուբյեկտայնացման**. վերջինս քրեական դատավարությունում նման պայմաններում պետք է հանդես գա ոչ թե հիմնականում իբրև օբյեկտի, այլ՝ իբրև քրեական դատավարության սուբյեկտի կարգավիճակով:

Այլ խոսքով՝ քրեական դատավարությունում անձի՝ **օբյեկտից սուբյեկտի վերածումը ուղիղ համեմատական է անձի և նրա արժանապատվության պետության կողմից արժևորման հետ**. Եթե անձը, նրա արժանապատվությունը չի արժևորվում, անձը (մեղադրյալը) քրեական դատավարության օբյեկտ է դիտարկվում (հոչակվում), իսկ երբ տեղ է գտնում այդպիսի արժևորում, վերջինս արդեն քրեական դատավարությունում սկսում է հանդես գալ իբրև **սուբյեկտ**:

1.2. Մեղադրյալը՝ իբրև ինկվիզիցիոն դատավարության օբյեկտ

անկրկնելի բնության մեջ ինքնանպատակ, ինքնարժեքություն», տե՛ս Սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգի դրույթները և դրանց իրացման հիմնական ուղղությունները Հայաստանի Հանրապետությունում (գիտագործական հետազոտություն)/ **Գ.Բ. Դանիելյան, Վ.Ն. Այվազյան, Ա.Ա. Մանասյան**: Ընդհ. Խմբ. Գ. Դանիելյանի- Եր.: Հայրապետ հրատ., 2015, էջ 112: Այլ՝ համաչափության սկզբունքի համատեքստում, օրինակ, Ք. Ալեքսանյանը հարցի առնչությամբ նշել է. «...մարդկային արժանապատվությունը գործում է որպես «սահմանափակումների անհաղթահարելի սահմանափակում», որը համաչափության սկզբունքի համարժեքության գնահատման փուլում բացառում է մարդու հիմնական իրավունքների և ազատությունների այնպիսի սահմանափակումները, որոնց դեպքում մարդը պետության կողմից օգտագործվում է որպես միջոց, գործիք» (ընդգծումը՝ Ա.Ղ.), տե՛ս **Ալեքսանյան Ք.**, Արժանապատվության և համաչափության սկզբունքի հարաբերակցությունը//Պետություն և իրավունք, 92 No. 1 (2022), էջ 45:

¹ Տե՛ս, օրինակ, Չեխիայի Սահմանադրական դատարանի 2009/08/18 - I. ՄՏ 557/09, վճռի 18-19-րդ կետերը, հասանելի ըստ՝ https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/ustavni_soud/www/Decisions/pdf/1-557-09.pdf (վերջին մուտքը՝ 05.05.2023 թ.):

² Տե՛ս, նշվ. վճռի, 18-րդ կետը:

◆ 3(11)2023

◆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

◆ ՍԱՀՄԱՆԱՂՐԱՎԱԿԱՆ ՂԱՏԱՐԱՆ

Ինվկիզիցիոն դատավարությունը քրեական դատավարության պատմական այն տիպն էր, որը կայացել և գործարկվում էր մի պայմաններում, որտեղ պետության կողմից իրենց արժևորումը չէին ստեցել ո՛չ անձը, ո՛չ էլ նրա արժանապատվությունը:

Ըստ այդմ՝ այսօրեղ, դատավարության այս տիպում, մեղադրյալը հանդես էր գալիս իբրև միջոց, գործիք, օբյեկտ՝ քրեական դատավարության գերնպատակին՝ ճշմարտության բացահայտմանը հասնելու համար:

Այս առնչությամբ տեղին է հիշատակել Ն. Պոլյանսկու հետևյալ խոսքերը. «Այսպես կոչված ոստիկանական պետությունում հպատակների իրավունքների բացակայությունը բնութագրում է նրանց բոլոր հարաբերությունները պետական իշխանության հետ: Քրեական արդարադատության ոլորտում այն դրսևորվում է դատարանում մեղադրյալի իրավունքների բացակայության մեջ: Դատարանի խնդիրն է բացահայտել ճշմարտությունը (...). դրա համար նա մեղադրյալի իրավունքների բացակայության պայմաններում կարող է օգտագործել բոլոր տեսակի միջոցները, անկախ թե դրանք որքան ծանր են մեղադրյալի համար. մեղադրյալն ինքը դիտարկվում է որպես միջոց, որին դատարանն իր հայեցողությամբ կարող է օգտագործել նույն ճշմարտությունը բացահայտելու նպատակին հասնելու համար»¹:

Եվ ըստ այդմ՝ 16-րդ, 17-րդ և նույնիսկ 18-րդ դարի տեսաբանների մեծամասնությունը խոշտանգումների կիրառումը դիտարկում էր իբրև անհրաժեշտ միջոց «չխոստովանող հանցագործների համառությունը հաղթահարելու և ճշմատությունը բացահայտելու համար»²:

«Բայց օրենքը,- ինվկիզիցիոն դատավարության վերաբերությամբ գրում էր Մ. Չելցովը,- մեղադրյալին զրկում էր դատարանում պաշտպան ունենալու և հաճախ անգամ՝ դատավորների առջև բանավոր ինքնապաշտպանության իրավունքից: Օրենքը նրան չէր տալիս նաև հրապարակայնության երաշխիք: Վարույթը սկզբից մինչև վերջ մնում էր գաղտնի և գրավոր, գործն ըստ էության լուծող դատավորները լսում էին ոչ թե մեղադրյալի կենդանի ցուցմունքները, այլ երկար արձանագրությունները...»³:

¹ Տե՛ս **Полянский Н.Н.** Уголовный процесс. Уголовный суд, его устройство и деятельность: лекции. - Москва, 1911. - էջ 70:

² Տե՛ս **Чельцов-Бебутов М.А.** Обвиняемый и его показания в советском уголовном процессе. - М., 1947. - էջ 6:

³ Տե՛ս **Чельцов-Бебутов М.А.** նշվ. աշխ., էջ 7:

Այսպիսի ինկվիզիցիոն դատավարության տիպում մեղադրյալը դիտարկվում էր իբրև **օբյեկտ**, որպես **միջոց**՝ առավելապես իբրև ապացույցի աղբյուր¹՝ ճշմարտությունը բացահայտելու նպատակին հասնելու համար: Վերջինս գրկված էր տարրական իրավունքներից, ըստ այդմ նաև՝ նման դատավարության տիպում բացակայում էին մեղադրյալի իրավունքների պաշտպանության մի շարք երաշխիքներ, այդ թվում՝ դատավարության սկզբունքների տեսքով ամրագրված երաշխիքները: Այս դատավարության տիպում վարույթն ամբողջությամբ **գաղտնի էր, գրավոր, ոչ հրապարակային**, և ելնելով այն հանգամանքից, որ ինկվիզիցիոն դատավարությունը ամբողջությամբ մերժում էր մեղադրյալի՝ իբրև սուբյեկտի առկայությունը, դատավարական գործառույթների տարբերակումը և ըստ այդմ՝ քրեական վարույթում կողմերի առկայությունը, ապա այդ դատավարությունն իր հերթին նաև **ոչ մրցակցային էր**²:

1.3. Մեղադրյալի՝ խառը դատավարության սուբյեկտի վերածումը և մայրցամաքային դատավարության արմատական վերափոխումները (խառը դատավարության հաստատումը)

Մարդու, նրա արժանապատվության արժևորումն իր հերթին չէր կարող ուղիղ ազդեցություն չթողնել դատավարական տիպի վերափոխման վրա. քրեական դատավարության ինկվիզիցիոն տիպից Եվրոպա մայրցամաքը (բացառությամբ Մեծ Բրիտանիայի) այդ արժևորմանը զուգահեռ անցում էր կատարում դեպի դատավարության նոր մի տիպ:

Մայրցամաքում ինկվիզիցիոն դատավարության աստիճանական վերացումը և դրա փոխարինումը «խառը» դատավարությամբ, ըստ էության, սկսվեց Ֆրանսիական Մեծ հեղափոխությամբ, և ամրապնդվեց 1808 թ. Նապոլեոնյան քրեական դատավարության կանոնադրությամբ³:

1789 թ. Ֆրանսիայում ընդունված Մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների մասին հռչակագիրը⁴, որում ուղիղ արդեն մարդը և նրա իրավունքները (վեր)արժևորում էին ստացել, որում մարդու

¹ Տե՛ս **Weigend T.** Learning about the charges: the suspect’s right to information// Europe In Crisis: Crime, Criminal Justice, And The Way Forward. Essays In Honour Of Nestor Courakis, 2017, էջ 938:

² Մանրամասն տե՛ս Курс уголовного процесса / Под ред. д.ю.н., проф. **Л.В. Головки.** - М.: Статут, 2017. - էջ 133-134:

³ Մանրամասն տե՛ս **Vogler R.** A world view of criminal justice, Ashgate Publishing, 2005, էջ 45-61:

⁴ https://avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp

իրավունքներին անտեղյակությունը, դրանց նկատմամբ արհամարհանքը կամ անտեսումը դիտարկվում էր իբրև «աղետների և կառավարությունների ապականման միակ պատճառ» (Նախաբան), որում հռչակվում էր, որ մարդիկ ծնվում և մնում են ազատ ու հավասար իրավունքներում (1-ին հոդված), որում իբրև յուրաքանչյուր քաղաքական միության նպատակ էր հռչակվում մարդու բնական և անօտարելի իրավունքների ապահովումը, իսկ իբրև այդպիսին դիտարկվում էին ազատությունը, սեփականությունը, անվտանգությունը և ճնշմանը դիմադրությունը (2-րդ հոդված), որում ամրագրվում էր անմեղության կանխավարկածը (9-րդ հոդված) և միաժամանակ ուղիղ արգելվում էր անձին մեղադրելը, ձերբակալելը կամ կալանավորելը այլ կերպ, քան օրենքով նախատեսված դեպքերում և կարգով, և պատժելի էին հռչակվում այն անձանց արարքները, ովքեր հայցում, տալիս, կատարում կամ ստիպում էին կատարել կամայականության վրա հիմնված հրամաններ (7-րդ հոդված), այդ պայմաններում արդեն ինկվիզիցիոն դատավարության փոխարինումը սկզբնապես Ֆրանսիայում, ապա նաև ամբողջ Եվրոպայում (բացառությամբ Մեծ Բրիտանիայի) դառնում էր ժամանակի հարց:

Իր հերթին ինկվիզիցիոն դատավարությունը վերափոխելու խնդիրն իր լուծումը գտավ 1808 թ. Ֆրանսիայի քրեական դատավարության կանոնադրությունում:

Մայրցամաքային քրեական դատավարությունում ինկվիզիցիոն դատավարության տիպից «խառը» տիպի դատավարության անցման կարևորագույն առանձնահատկություններից մեկը մեղադրյալի՝ դատավարության **օբյեկտի կարգավիճակից դուրս գալն էր և նրա՝ սուբյեկտի կարգավիճակի ձեռքբերումը, և այդ կարգավիճակի շարունակական ամրապնդումը**¹. դատավարության այս տիպում արդեն ճանաչվում են դատավարությունում նրա ինքնուրույն՝ մասնավոր շահերը, և նա իր այդ շահերի բավարարման համար օժտվում է որոշակի իրավունքներով, որոնց իրացմամբ էլ կարողանում է ազդեցություն ունենալ վարույթի ընթացքի վրա:

Օրինակ, մեղադրյալի՝ «խառը» դատավարության **սուբյեկտի** կարգավիճակի կարևորագույն բաղադրատարրերից է *դատարանի առջև կանգնելու և լսված լինելու իրավունքի* առկայությունը, որը բացակայում էր

¹ Նրա սուբյեկտայնացումը մեկ ակնթարթային գործողություն չէր, այն շարունակական գործընթաց է, որն ընթացքի մեջ է մինչ օրս:

ինկվիզիցին դատավարության օբյեկտի՝ հանցագործության մեջ մեղադրվող անձի պարագայում¹:

Բացի այդ, «խառը» դատավարության տիպում ամրագրվեցին մի շարք սկզբունքներ, որոնք, ուղիղ հակադիր լինելով նախորդի՝ ինկվիզիցիոն դատավարության սկզբունքներին, ինքնին հանցագործության մեջ մեղադրվողի (կասկածվող, քրեական հետապնդման ենթարկվող) (դատավարության սուբյեկտի) իրավունքների բաղադրատարրեր են կամ այդ իրավունքների ու օրինական շահերի ապահովման երաշխիքներ:

Մայրցամաքային քրեական դատավարությունում ինկվիզիցիոնից «խառը» տիպի դատավարության **անցումը բնորոշող կարևորագույն այդ վերափոխներից է** ինկվիզիցիոն դատավարությանը ներհատուկ **գաղտնի, գրավոր** քննության արդյունքները դատական որոշմամբ հաստատելով² և այդ կերպ գաղտնի քննության արդյունքները դատական որոշման ձևափոխող (տրանսֆորմացնող) **մուրեցումից հրաժարումը:**

Այս առումով, եթե ինկվիզիցիոն դատավարությանը հատուկ մոտեցմամբ դատարանը որոշում էր կայացնում՝ հենվելով գրավոր նյութերի հիման վրա, ուստիև՝ նման պայմաններում դատական քննության **բանավորության** անհրաժեշտությունը (դատարանը չէր լսում գործը)³ բացակայում էր և ըստ այդմ՝ դատարանը լուծում էր գործը գրավոր նյութերի, ապացույցների **ոչ անմիջական** հետազոտման հիման վրա, ապա անցումը դեպի մայրցամաքային «խառը» դատավարությունը կազմակերպվեց դատական վարույթների (որպես կանոն) տրամագծորեն հակառակ սկզբունքների հիման վրա. այն կառուցվեց **հրապարակայնության** (Սահմանադրության 63-րդ հոդված, Օրենսգրքի 28-րդ հոդված), **բանա-**

¹ Մեղադրյալի՝ դատավարության սուբյեկտ լինելն անհրաժեշտ այն նախադրյալն է, որի առկայության պայմաններում հնարավոր է դառնում քրեական դատավարության դատական վարույթները կազմակերպել մրցակցության սկզբունքի հիման վրա: Առանց հակադիր կողմերի և նրանց կողմից իրականացվող գործառույթների տարանջատման մրցակցությունը քրեական դատավարությունում անհնար է: Իսկ կողմերի առկայության համար անհրաժեշտ էր, նախևառաջ, պաշտպանության կողմի առանցքային մասնակցի՝ հանցագործության մեջ մեղադրվողի (կասկածյալ, մեղադրյալ, քրեական հետապնդման ենթարկվող անձ)՝ քրեական դատավարության օբյեկտից սուբյեկտի վերածում:

² Տե՛ս Крмс уголовного процесса / Под ред. д.ю.н., проф. Л.В. Головки. - М.: Статут, 2017. - էջ 134, նաև՝ **Ryan A.** (2014) Towards a System of European Criminal Justice. 1st edn. Taylor and Francis. (3.3.1 Մրցակցային և ինկվիզիցիոն մոդելների հատվածը) Հասանելի է ըստ՝ <https://www.perlego.com/book/1664857/towards-a-system-of-european-criminal-justice-the-problem-of-admissibility-of-evidence-pdf> (վերջին մուտքը՝ 7 հուլիսի 2023 թ.):

³ Տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 881:

վորության (Օրենսգրքի 268-րդ հոդվածի առաջին և երկրորդ մասեր), **անմիջականության** (Օրենսգրքի 268-րդ հոդվածի 3-րդ մաս), **մրցակցության** (Օրենսգրքի 21-րդ հոդված) սկզբունքների հիման վրա¹:

Ինկվիզիցիոն քրեական դատավարության **գրավորությանը** եկավ հակադրվելու խառը դատավարության դատական վարույթների **բանավորությունը**. այն իր հերթին, հանդիսացավ մի կողմից դատական վարույթի հրապարակայնության իրացման նախադրյալ (նախապայման), մյուս կողմից՝ նաև անմիջականության, երրորդ կողմից՝ մրցակցության կենսագործման երաշխիք:

Այս առումով քրեադատավարագիտության դասականները նշում են (օրինակ՝ Հ.Գլազեր²), որ հրապարակայնությունն առանց բանավորության որևէ նշանակություն չունի³:

Անգամ հարյուրամյակ հետո այս պարզորոշ դիրքորոշումը շարունակում է պահպանվել դատավարական գիտությունում:

Ժամանակակիցները, շարունակելով պնդել, որ առանց բանավորության դատավարության հրապարակայնության սկզբունքը կորցնում է իր իմաստը, այն փաստարկում են պարզ օրինակով, որ «(...) դահլիճում գտնվող հանրությունը չի հասկանա, թե ինչ է կատարվում, եթե, օրինակ, կողմերն ու դատարանը սկսեն լուռ փոխանակել որոշ փաստաթղթեր»⁴:

Դատավարության այսպիսի վերափոխումը՝ «խառը» դատավարության **բանավորությամբ** ապահովվող **հրապարակայնությունը**, իր հերթին կարևորագույն բազմակի նշանակություն սկսեց կատարել. այն մի կողմից սկսեց դատավարության այդ տիպում ապահովել դատարանի (դատավարության) նկատմամբ հասարակական վերահսկողությունը՝ դատարանին

¹ Տե՛ս նշվ. աշխ., էջ 138: Այս մասին մանրամասն տե՛ս **Фойницкий И.Я.** Курс уголовного судопроизводства. Том I (издание 4-е). - С.-Петербург: Типография товарищества "Общественная польза", 1912. - էջ 95-96:

² Ավստրիայի 1873 թ. քրեական դատավարության կանոնադրության նախագծի հեղինակ:

³ Տե՛ս **Глазер Ю.** Руководство по уголовному процессу, Т. 1 (пер. А. Лихачева). - СПб, 1884. - էջ 199:

⁴ Տե՛ս Курс уголовного процесса / Под ред. д.ю.н., проф. **Л.В. Головки.** - М.: Статут, 2017. - էջ 876:

(Այստեղ, սակայն, տեղին է նշել, որ դատական քննության հրապարակայնությունը չպետք է դիտարկել միայն իբրև դատական նիստին հանրության ներկայության հնարավորության ապահովման համատեքստում. հրապարակայնության կարևոր բաղադրատարր է նաև դատական ակտի (որոշման, դատավճռի) հանրությանը հասանելի դարձնելը, որը կարող է իրացվել ոչ բանավորության միջոցով՝ դատական ակտի հրապարակմամբ, տե՛ս, *mutatis mutandis*, Pretto And Others V. Italy (զանգատ թիվ 7984/77) 1983 թ. դեկտեմբերի 8-ի վճիռը, § 27:

ավելի զգոն դարձնելով իր գործառույթների իրականացման կապակցությամբ¹, դատարանի կողմից օրինականության պահպանման տեսակետով, մյուս կողմից՝ այն, ապահովելով հանրության անմիջական ներկայությունը քրեական դատավարությանը, դատարանի հանդեպ հանրային վստահության ամրապնդման, դրա բարձրացման համար կարևոր միջոց դարձավ², միևնույն ժամանակ հանդիսանալով նաև անձի արդար դատաքննության հիմնական իրավունքի բաղադրատարր (Սահմանադրության 63-րդ հոդված):

Մեկ այլ հարթությունում այն ուղղվեց դատական վարույթի՝ **հանրության շրջականերում** որոշակի դաստիարակչական դերի կատարմանը (հենց այս նկատառումներից ելնելով է, որ 16 տարին չլրացած վարույթի մասնակից կամ վկա չհանդիսացող անձանց մուտքը, որպես կանոն, չի թույլատրվում դռնբաց դատական վարույթին (Օրենսգրքի 28-րդ հոդվածի 2-րդ մաս):

Քրեական դատավարության դատական վարույթների ոչ պակաս կարևոր վերափոխման բերեց նաև ինկվիզիցիոն դատավարության գործի (վարույթի) նյութերի, ապացույցների **ոչ անմիջական** հետազոտման սկզբունքից անցումը դեպքի խառը դատավարության գործի (վարույթի) նյութերի, ապացույցների հետազոտման **անմիջականության** սկզբունքին³:

¹ Այս առնչությամբ Սահմանադրական դատարանն իր որոշումներում ևս այդպիսի դիրքորոշում է արտահայտել. «Սահմանադրական դատարանը գտնում է, որ դատավարության հրապարակայնությունն առաջին հերթին նշանակում է հասարակական վերահսկողության իրականացման հնարավորություն դատավարության և դատարանի ընդունած ակտերի նկատմամբ», 11 ապրիլի 2012 թ. ՍԴՈ-1020 որոշման 9-րդ կետ:

² Այս առումով տեղին է հիշատակել Պոետոն և այլոք ընդդեմ Իտալիայի գործով ՄԻԵԴ վճռում տեղ գտած այն դիրքորոշումը, որ «Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված դատավարության հրապարակային բնույթը պաշտպանում է դատավարության կողմերին հասարակության վերահսկողությունից դուրս արդարադատության գաղտնի իրականացումից: Այն ծառայում է ինչպես ստորադաս, այնպես էլ վերադաս ատյանի դատարանների նկատմամբ հասարակության վստահության պաշտպանության ապահովման միջոց: Արդարադատության իրականացումը թափանցիկ դարձնելով՝ այն նպաստում է Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի նպատակներին, այն է՝ դատաքննության արդարությանը, որի երաշխավորումը յուրաքանչյուր ժողովրդավարական հասարակության հիմնարար սկզբունքներից է», տե՛ս Pretto and Others v. Italy 1983 թ. դեկտեմբերի 8-ի վճիռը, § 21:

³ ՄԻԵԴ-ն իր որոշումներում նույնկերպ դատական վարույթի անմիջականությունը կարևոր երաշխիք է դիտարկել՝ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով երաշխավորված իրավունքի իմաստով նկատելով, որ քրեական դատավարությունում անմիջականության սկզբունքը կարևոր երաշխիք է, որի շրջանակներում դատավորի՝ վկայի վարքագծին և հավաստիությանն առնչվող նկատառումները մեղադրյալի համար էական հետևանքներ կարող են առաջացնել, տե՛ս **Beraru v. Romania** (գանգատ թիվ. 40107/04), 2014 թ. մարտի 18-ի վճիռը, § 64:

Թեև որոշ գիտնականներ, կարծես, նույնացնում էին «խառը» դատավարության դատական վարույթների երկու այս միմյանց խիստ մոտ սկզբունքները՝ դատական վարույթի **բանավորությունը** և **անմիջականությունը**՝ նկատելով, որ բանավորությամբ ապահովվում է անմիջականությունը, իսկ անմիջականությունն իրացվում է բանավորության միջոցով: Այնուամենայնիվ, այդ երկու սկզբունքը, առնվազն մեր ժամանակակից

Մեկ այլ՝ *Cutean v. Romania* գործով ՄԻԵԴ-ը Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի խախտում է արձանագրել հենց անմիջականության սկզբունքի խախտման հետևանքով: Վճռում ՄԻԵԴ-ը մի շարք կարևոր դիրքորոշումներ է ձևավորել անմիջականության սկզբունքի վերաբերությամբ՝ նշելով. «(...)Դատարանը հիշեցնում է, որ անմիջականության սկզբունքի համաձայն՝ քրեական գործով որոշումը պետք է ընդունվի այն դատավորների կողմից, ովքեր մասնակցել են դատաքննության և ապացույցների հավաքման ողջ ընթացքին (*Mellors v. the United Kingdom* (dec.), No. 57836/00, 30/01/2003): Սակայն վերոնշյալը չի կարող դիտարկվել որպես դատաքննության ընթացքում դատական կազմի ցանկացած փոփոխության արգելք (*P.K. v. Finland*): Կարող են ի հայտ գալ այնպիսի ակնհայտ վարչական կամ դատավարական հանգամանքներ, որոնք անհնարին կդարձնեն դատավորի հետագա մասնակցությունը դատաքննությանը: Կարող են միջոցներ ձեռնարկվել, որպեսզի գործի լուսն իրականացնող դատավորներն ունենան պատշաճ պատկերացում ապացույցների և պնդումների մասին: Օրինակ՝ սղագրերի տրամադրման միջոցով, ինչը կբացառի վկայի ցուցմունքների հավաստիությանը վերաբերող որևէ կասկած, ինչպես նաև կարևոր պնդումների և վկաներին լսելու համար նոր դատարանի առջև կրկնակի լուսններ կազմակերպելը: (...) 63.Դատարանը նշում է, որ անվիճելի է այն փաստը, որ դատարանի՝ դիմումատուի գործը քննող սկզբնական կազմն առաջին ատյանում դատաքննության ընթացքում փոփոխվել է: Ավելին, վճիռը կայացրած դատավորը դիմումատուին ուղղակիորեն չի լսել: Եվ վերանայող դատարանները, պահպանելով դիմումատուի նկատմամբ կայացված մեղադրական դատավճիռը, նույնպես ուղղակիորեն չեն լսել դիմումատուին և վկաներին: (...) 66. Դատարանը նշում է, որ առաջին ատյանի դատավորին, ով, ի վերջո, դիմողին մեղավոր է ճանաչել, **ենթադրյալ հանցագործության հատկանիշների գնահատում է իրականացրել**, ինչի պարագայում դիմումատուին ուղիղ և անմիջական լսելը համարվում է **ավելի կարևոր**՝ առավել ևս հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ վերանայող դատարանները նույնպես անմիջականորեն չեն լսել դիմումատուին և վկաներին: (...) 69. Դատարանը գտնում է, որ մեղադրյալի վերջին խոսքի իրավունքը չի կարելի նույնացնել դատաքննության ընթացքում վերջինիս լսված լինելու իրավունքի հետ: (...) 71.Դատարանին հայտնի է, որ որոշ հանգամանքների առկայության պարագայում վերադաս կամ բարձրագույն դատարանը կարող է հատուցել (վերականգնել) առաջին ատյանի կողմից դատաքննության ընթացքում թույլ տրված սխալները (...) **Սույն գործում Դատարանը նշում է, որ վերջին ատյանների դատարանները ոչ միայն ուժի մեջ են թողել առաջին ատյանի որոշումը, այլև սեփական որոշումները հիմնավորել են առաջին ատյանի դատարանին ներկայացված ապացույցների հիման վրա՝ առանց վերջիններիս անմիջական ուսումնասիրման:**(...) 72. Այսպիսով, Դատարանը եզրակացնում է, որ **առաջին ատյանի դատարանի կազմի փոփոխությունը և վերանայող դատարանների՝ դիմողին և վկաներին լսելուց հետագա հրաժարումը հավասարազոր է դիմումատուին արդար դատաքննության իրավունքից զրկելուն:** 73. Հետևապես տեղ է գտել Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի խախտում» (ընդգծումները՝ Հեղ.), տե՛ս *Cutean v. Romania* (գանգատ թիվ 53150/12) 2014 թ. դեկտեմբերի 2 վճիռը, §61-73:

ՍԱՀՄԱՆԱԿՐԱԿԱՆ ՈՒՍՏՈՒՄ 3(111)2023
 ◆ ՏԵՂԵԿՎԵԾԻ
 ◆ ՍԵՆԵԿՎԵԾԻ

տեխնոլոգիական առաջընթացի պայմաններում, ոչ միայն տեսականորեն, այլ նաև գործնականում է հնարավոր լինում միմյանցից տարանջատել¹:

«Խառը» դատավարության վերափոխմամբ դատական վարույթի անմիջականությունը տարածվեց դատարանի նկատմամբ՝ այդկերպ ապահովելով դատարանի՝ իր **ներքին համոզմունքի հիման** վրա որոշում կայացնելու հնարավորությունը² որպես արդյունք այդկերպ երաշխիքներ ստեղծելով նյութական (օբյեկտիվ) ճշմարտության բացահայտման համար³:

Խնդիրն այն է, որ ինկվիզիցիոն քրեական դատավարության կարևորագույն բաղադրատարրերից էր «ապացույցների ձևական (ֆորմալ) տեսությունը», որով դատարանն ապացույցներն ազատ գնահատելու հնարավորությունից զրկված էր. բոլոր ապացույցները նախապես ունեին հստակեցված «իրավաբանական ուժ» և դրանց միջև կար հստակ «հիերարխիա» (այստեղից էլ մեղադրյալի ինքնախոստովանական ցուցմունքը՝ «ապացույցների թագուհի» համարվելու մոտեցումը). ինկվիզիտոր-դատավորին մնում էր ոչ թե գնահատել, այլ **«հաշվել ապացույցները»**: «Խառը» դատավարության ներդրմամբ տեղ գտավ հրաժարում «ապացույցների ձևական (ֆորմալ)» տեսությունից. այն փոխարինվեց **ապացույցների ազատ գնահատման տեսությամբ**, որի կարևորագույն տարրերից էր ապացույցների՝ ներքին համոզմունքի հիման վրա գնահատումը՝ այդպիսով ապահովելով ոչ թե ձևական, այլ մայրցամաքային «խառը» դատավարությանը ներհատուկ նյութական (օբյեկտիվ) ճշմարտության բացահայտման հնարավորությունը:

Անմիջականության սկզբունքով որոշում կայացնողը՝ դատարանը, «մոտեցվեց» այն նյութերին և ապացույցներին, որոնց հիման վրա կայացվելու էր որոշումը:

¹ Օրինակ՝ հեռավար դատաքննության իրականացմամբ թեև կարելի է ապահովել դատական վարույթի բանավորությունը, այնուամենայնիվ, շեղում է տրվում անմիջականության սկզբունքից:

² Տե՛ս **Ղազարյան Ա.**, Մինչդատական վարույթի կազմակերպման մոդելները (պատմական և համեմատախրավական վերլուծություն), Երևան, «Թասկ», 2019, էջ 21, 33:

³ Այս առումով տեղին է մեջբերել ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի այն դիրքորոշումը, որ. «Ապացույցների գնահատումը կատարվում է ներքին համոզման հիման վրա: Ներքին համոզմունքը, որպես ապացույցների գնահատման արդյունք, բնութագրվում է օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնների անխզելի կապով. այն, մի կողմից, պետք է բխի հետազոտվող ապացույցների բավարար համակցությունից և հիմնվի դրանց վրա, իսկ մյուս կողմից, անկողմնակալ դիտորդի մոտ պետք է առաջացնի այն վստահությունը, որ ապացույցները հետազոտվել են արդարության բոլոր պահանջների պահպանմամբ» (Մակար Հովհաննիսյանի և Աշոտ Մարտիրոսյանի գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 2010 թվականի փետրվարի 12-ի թիվ ԵՔՐԴ/0632/01/08 որոշման 14-րդ կետ):

Բացի այդ, **անմիջականության սկզբունքը**, նյութերով և ապացույցներով փոխանցվող տեղեկության միջնորդավորվածությունը վերացնելով, սկսեց խառը դատավարության տիպում կատարել նաև տեղեկության միջնորդավորված փոխանցումից տեղ գտնող տեղեկատվության կորստի, խզվածքների առաջացման, տարընկալման երևույթները բացառելու դեր՝ այդպիսով իսկ հանդես գալով որպես քրեական դատավարությունում նյութական (օբյեկտիվ) ճշմարտության բացահայտման երաշխիք:

Ընդ որում՝ սա գիտակցված մոտեցում է եղել անմիջականության սկզբունքի ներդրման պահից և ոչ թե ժամանակի ընթացքում բացահայտվել է նշված սկզբունքի կիրարկմամբ:

Վերոգրյալի վառ վկայությունն են դեռևս հարյուրամյակներ առաջ ինկվիզիցիոն դատավարության **ոչ անմիջականությանը** փոխարինելու եկած խառը դատավարության անմիջականության սկզբունքի վերաբերությամբ ասված հետևյալ տողերը.

«Այն տպավորությունները, որոնք առաջացնում են այդպիսի արձանագրված ապացույցները, կարող են խեղաթյուրվել բազմաթիվ հանգամանքների միջոցով (այն, ինչ մեկ անգամ արձանագրվում է, կարող է տարբեր կերպ ընկալվել ինչպես հարցաքննվողի, այնպես էլ նրա պատասխանները ձայնագրող անձի կողմից, և, վերջապես, դրանք կարդացող անձի կողմից): Ժամանակակից քրեական դատավարությունը ողջամիտ և օգտակար արձագանք է դրսևորում նշված անհարմարությունների դեմ (...) Նոր դատավարությունը դատավճիռ կայացնող դատարանին վերադարձրեց այն առաջնակարգ կարգավիճակը, որը նախկինում զբաղեցնում էր քննություն կատարող դատավորը (քննիչ-դատավորը՝ Հեղ.), և վերականգնեց բանավորությունն ու անմիջականությունը, որոնք լայն չափերով կիրառվում էին քննիչ-դատավորի մոտ (...) Այստեղից էլ պահանջ առաջացավ, որ ամբաստանյալի մեղավորության հարցը լուծող դատավորն ինքը լսի այն ցուցմունքները, որոնցից նա պետք է նյութ քաղի գործի վիճակի մասին պատկերացում կազմելու համար, ինքը տեսնի այն փաստաթղթերն ու իրերը, որոնք գործով ապացույցներ են և, որ մինչ այդ կատարված գրավոր նյութերը չեն կարող կազմել դատավճռի հիմքը, այլ

միայն կարող են ապացույցների անմիջական ներկայացման համար հիմքեր հանդիսանալ»¹:

Եթե «խառը» դատավարության դատական վարույթի **անմիջականության** սկզբունքի վերոնշյալ նշանակությունն առավելապես արտահայտվում էր որոշում կայացնող դատարանի համար կարևորության, անհրաժեշտության դիտանկյունով՝ որոշումները ներքին համոզմունքի հիման վրա կայացնելը և նյութական (օբյեկտիվ) ճշմարտության բացահայտման սկզբունքի կենսագործումը, այնուամենայնիվ, քրեական դատավարության դատական վարույթներում **անմիջականության սկզբունքի նշանակությունը միայն այդ կողմով չի սահմանափակվում**:

Այս սկզբունքը կարևոր երաշխիք է «խառը» դատավարության հանցանքի կատարման մեջ մեղադրվող (քրեական հետապնդման ենթարկվող) **սուբյեկտի՝** մեղադրյալի (քրեական հետապնդման ենթարկվող անձի), իր իրավունքների ու օրինական շահերի արդյունավետ պաշտպանության համար. դա թույլ է տալիս վերջինիս **անմիջականորեն մասնակից դառնալ** ամբողջ ապացուցողական նյութի (գործի նյութերի, փաստական տվյալների, ապացույցների) հետազոտմանն ու արդյունավետ կերպով *վիճարկել* կամ *դիրքորոշում* կամ *կարծիք հայտնել* դրանց վերա-

¹ Տե՛ս **Глазер Ю.**, նշվ. աշխ., էջ 201: Համանման կարևորություն է տրվել սկզբունքին նաև ռուսական մինչհեղափոխական (մինչհոկտեմբերյան հեղափոխությունը) գրականության մեջ: Ականավոր դատավարագետ Ի. Ֆոյնիցկին այս առնչությամբ գրում էր. «Գրավորությունը, որպես դատավարության միջոց (դատավարության միջնորդավորվածությունը), հսկայական թերություններ է ներկայացնում գործերն ըստ էության քննելու հարցում: Դիտարկմանը մատչելի, սակայն ճշգրիտ նկարագրությանը ոչ ենթակա ամբողջ նյութն այդպիսով փախչում է դատարանի տեսադաշտից, օրինակ՝ վկայի դեմքի արտահայտությունը, ցուցմունքի ժամանակ նրա տոնայնությունը, նրա պահվածքը (...) դատական նյութը գրավորությամբ սահմանափակելով դատական քննություն է բերում ֆորմալիզմ և չորություն, ինչը չափազանց վնասակար է գործի համար: Ոչ մի գրավոր պաշտպանություն, ոչ մի գրավոր մեղադրանք՝ անկախ թողնված տպավորության խորությունից և ինտենսիվությունից, չի կարող համեմատվել կենդանի բառի հետ» Տե՛ս **Фойницкий И.Я.** Курс уголовного судопроизводства. Том I (издание 4-е). - С.-Петербург: Типография товарищества "Общественная польза", 1912. - էջ 94: Անհրաժեշտ է նաև նկատել, որ դատական վարույթի դատարանի կողմից հարցաքննվողի պահվածքը, շարժումը, ընդհանուր առմամբ, վարքագիծը տեսնելու ու այն գնահատելու հնարավորությունը նաև ոչ մայրցամաքային անգլիական իրավունքում էր դիտարկվում իբրև ապացույցների ճշգրտության ու հավաստիության ապահովման միջոցներից մեկը: Եվ, ի թիվս այլնի, նաև հենց այդ միջոցի բացակայությամբ է, որ անգլիական իրավունքում հիմնավորվում է ասեկոսների վրա հիմնված ցուցմունքների (ուրիշի խոսքի վրա հիմնված) արգելքի կանոնը (քանի որ ասեկոսների (ուրիշի խոսքի վրա հիմնված) ցուցմունքը, ի թիվս այլնի, բացառում է դատարանի կողմից նաև ցուցմունք տվողի վարքագծի ուսումնասիրության հնարավորությունը), տե՛ս **Spencer J.** Hearsay Evidence in Criminal Proceedings. 2nd edn. Bloomsbury Publishing. Hart, 2014, էջ 9-10:

բերությամբ. նյութի, որի հիման վրա դատարանը կայացնելու է իր որոշումը:

Երրորդ հարթությունում, որը պակաս կարևոր չէ արդարադատության ընդհանուր նպատակների կենսագործման համատեքստում, դատական վարույթի **անմիջականությամբ** ապահովվում է դատավարության դաստիարակչական ազդեցությունն արդեն հենց հանցագործության մեջ մեղադրվող (քրեական հետապնդման ենթարկվող) անձի վրա¹:

Բացի այդ, ինկվիզիցիոն դատավարության ոչ մրցակցային քննությանը, մեղադրյալի սուբյեկտայնացմանը զուգահեռ, փոխարինելու եկավ խառը դատավարության դատական վարույթի **մրցակցության** սկզբունքը:

Կողմերի և նրանց գործառույթների տարանջատվածությունը, նրանց իրավահավասարությունը և անաչառ երրորդ կողմի (դատարան) առկայությունն այն սկզբնական հենքն էր, որի վրա կարող էր կազմակերպվել մրցակցային դատավարությունը, որն իր հերթին առանցքային և նույնչափ կարևոր երաշխիք է պաշտպանության կողմի մասնակցի՝ մեղադրյալի իրավունքների ու օրինական շահերի ապահովման համար:

1.4. Միջանկյալ եզրահանգումներ

Ժամանակի ընթացքում մարդու, նրա արժանապատվության (վեր)արժևորումը առանցքային նշանակություն ունեցավ մայրցամաքային քրեական դատավարության ինկվիզիցիոն տիպի վերացման և «խառը» տիպի դատավարության անցման հարցում:

Մարդու, նրա արժանապատվության (վեր)արժևորման պայմաններում, այլևս անհնար է(ր) մեղադրյալի՝ դատավարության **օբյեկտի** կարգավիճակում մնալը, ուստի և ինկվիզիցիոն դատավարության շարունակական գոյությունը:

Քրեական դատավարության ինկվիզիցիոն տիպից անցումը դեպի մայրցամաքային «խառը» տիպի դատավարության ուղեկցվեց դատավարության

¹ Հենց այս հաշվառմամբ է, որ մինչ 2019 թ. օրինակ, Ֆրանսիայում պատժի կարգադրագրերի (penal order) ինստիտուտը չէր տարածվում նաև կրկնակի իրավախախտների (repeat offenders) նկատմամբ՝ նշելով, որ պատժի կարգադրագրերի գրավոր բնույթը թույլ չի տա դատավորներին խաղալ իրենց դաստիարակչական (տեքստում՝ pedagogical՝ բառացի մանկավարժական - Հեղ.) դերը՝ իրենց որոշման մասին ամբաստանյալին անձամբ հաղորդելով (Bulletin officiel du Ministère de la Justice, 2004 մեջբերումն ըստ՝ **Enescu R.** Penal Orders for Misdemeanours and Felonies in France: A Procedural Economy at the Expense of the Defence? <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/8418920.pdf> (վերջին մուտքը՝ 28.06.23 թ .):

մի շարք առանցքային, էական վերափոխումներով և առաջին հերթին մեղադրյալի՝ **դատավարության սուբյեկտի կարգավիճակ ձեռք բերելով:**

Դրանով պայմանավորված, և ի ապահովումն նաև մեղադրյալի իրավունքների ու օրինական շահերի, **խառը դատավարությունում ամրագրվեցին մի շարք սկզբունքներ, որոնք ուղիղ հակադիր էին ինկվիզիցիոն դատավարության կազմակերպման սկզբունքներին:**

Ինկվիզիցիոն քրեական դատավարության սկզբունքներին ուղիղ հակադիր, «խառը» դատավարության դատական վարույթի հրապարակայնության, անմիջականության, բանավորության, մրցակցության սկզբունքները, մեղադրյալի սուբյեկտայնացմամբ՝ այժմ դիտարկվում են նրա (անձի) արդար դատաքննության իրավունքի բաղադրատարրեր, որոնք նաև հանդիսանալով նրա իրավունքների *արդյունավետ դատական պաշտպանության* (Սահմանադրության 61-րդ հոդված) երաշխիքներ, ուղղված են դատարանի կողմից նյութական (օբյեկտիվ) ճշմարտության բացահայտմանը, որոշումները ներքին համոզմունքի հիման վրա կայացնելու հնարավորության ապահովմանը և որպես արդյունք նաև՝ նրա նկատմամբ իրականացվող վարույթի ընդհանուր արդարության ապահովմանը:

2. Մեղադրյալի՝ որպես քրեական դատավարության սուբյեկտի կարգավիճակի շարունակական ամրապնդումը ինկվիզիցիոն սկզբի վրա կառուցված խառը դատավարության նախնական (մինչդատական) քննությունում

2.1. Ընդհանուր խորապատկերը

Թեև «խառը» դատավարությունն իր կառուցվածքով, ըստ էության, ձևական առումով իրենից ներկայացնում է(ր) դատավարության ինկվիզիցիոն և մրցակցային հիմքերի վրա կառուցված երկու մասերի՝ նախնական (պայմանական «մինչդատական») և հիմնական (դատական)՝ քննության (վարույթի) «արհեստական» միասնություն (որից առաջինը՝ նախնական քննությունը, կազմակերպվում է ինկվիզիցիոն, իսկ դա-

¹ Այս տերմինն օգտագործվում է հայկական քրեադատավարական իրավունքում կայացված նշանակությամբ: Նույն ժամանակ, անհրաժեշտ է կրկնել, որ համեմատախրավական հարթության մեջ մայրցամաքային քրեադատավարական իրավունքում կան երկրներ, որտեղ նախնական քննությունը նույնպես դատական է:

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՎԿԱՆ ՂԱՏԱՐՈՒՄ
◆ ՏԵՂԵԿՎԱԳԻՐ
◆ 3(11)2023

տական քննությունը՝ մրցակցային դատավարության սկզբերի վրա)¹, այնուամենայնիվ անգամ խառը դատավարության իր բնույթով ինկվիզիցիոն նախնական քննությունում մեղադրյալն արդեն **դուրս է(ր) եկել դատավարության օբյեկտի կարգավիճակից**:

Նախնական քննությունում վերջինս չուներ (և անգամ ներկայումս չունի) քրեական հետաանդման մարմնի (դատախազի) չափ լայն իրավունքներ և այդպիսով իսկ բացակայում էր այդ սուբյեկտների միջև հավասարությունը:

Սակայն արդեն 1800-ականներին խառը դատավարություն որդեգրած առաջին ազգային օրենսգրքերով դատավարության տվյալ փուլում մեղադրյալն արդեն դիտարկվում էր իբրև դատավարության **սուբյեկտ**. վարույթի այդ մասում ճանաչվում էին վերջինիս մասնավոր շահերը՝ որպես արդյունք նաև նրա, թեև սակավ, բայց որոշակի իրավունքներով այդ շահերի պաշտպանության ապահովման հնարավորությունը:

Այս առումով, օրինակ, ցարական Ռուսաստանի քրեական դատավարության 1864 թ. կանոնադրությամբ նախնական քննության ընթացքում

¹ Այս առնչությամբ Մոսկվայի պետական համալսարանի դատավարագետները, խոսելով խառը դատավարության «հիմնահոր»՝ 1808 թ. նապոլեոնյան քրեական դատավարության կանոնադրության մասին, գրում են. «Արդյունքում, առանց չափազանցման, ընդունվեց հանճարեղ որոշում, որն ազդեցություն ունեցավ քրեական դատավարության ամբողջ հետագա զարգացման վրա...Օրենսգրքի հեղինակները հստակ ինստիտուցիոնալ սահման անցկացրեցին նախնական քննության և դատական քննության միջև, որն այսօր ակնհայտ է թվում, սակայն այն ժամանակ ոչ ոքի դեռ հայտնի չէր:

Այսպես ծնվեց հայտնի «խառը համակարգը (systeme mixte)», որի հիմնական իմաստը կայանում էր նրանում, որ նախնական քննությունը պետք է ենթարկվեր ինկվիզիցիոն, իսկ դատական քննությունը՝ մրցակցային-մեղադրական հիմքերին...» տե՛ս, Курс уголовного процесса / Под ред. д.ю.н., проф. Л.В. Головки. - М.: Статут, 2017. - էջ138:

Այս առումով պատահական չեն հենց «մինչդատական վարույթի» (այս տերմինն օգտագործվում է խիստ պայմանական՝ ի նկատի ունենալով մինչ գործի ըստ էության դատական քննությունն ընկած վարույթի հատվածը, քանի որ մինչ օրս էլ խառը դատավարության տիպին պատկանող մի շարք երկրներում, օրինակ, նույն Ֆրանսիայում նախնական քննությունը դատական է): Նապոլեոնյան կանոնադրության դրոյթների առնչությամբ գիտության մեջ տեղ գտած այն խոսքերը, որ «նապոլեոնյան քրեական դատավարության օրենսգրքն իրենից ներկայացնում է վերադարձ դեպի 1670 թ. Քրեական Օրդոնանսի հետախուզական հիմքերին» (Ն. Պոլյանսկի) ((տե՛ս **Полянский Н.Н.** Вопросы теории советского уголовного процесса / Под ред. Карева Д.С. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1956. - էջ 35).), կամ «...Լյուդովիկոս XIV-ի իրավունքը 1808 թ. Կանոնադրության անվան տակ դեռևս թագավորում է Ֆրանսիայում» (Ժ. Գառոն) (Ժ.Ռ. Գառոնից մեջբերումն արված է ըստ՝ **Чельцов-Бебутов М.А.** Курс уголовно-процессуального права. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. - СПб.: Равена, Альфа, 1995. - С. 484-485:), և այն արձանագրումները, որ Լյուդովիկոս XIV-ի «Օրդոնանսի որոշ դրոյթներ գրեթե բառացի վերարտադրվում են 1808 թ. քրեական դատավարության կանոնադրությունում» (տե՛ս Курс уголовного процесса, նշվ. աշխ., էջ 138):

մեղադրյալն օժտված էր քննիչին բացարկելու (Կանոնադրության 273-րդ, 600-րդ հոդվածներ), տարատեսակ քննչական գործողություններին որոշ վերապահումներով ներկա լինելու, դրանք բողոքարկելու (Կանոնադրության 316-րդ, 359-րդ, 456-րդ հոդվածներ), վկաներին հարցաքննությանը մասնակցելու, իր դեմ տված ցուցմունքները հերքելու, վկային նոր հարցեր տալու համար քննիչին միջնորդելու, հայտարարություններ և դիտողություններ անելու (Կանոնադրության 448-րդ, 449-րդ, 466-րդ 468-րդ, 469-րդ հոդվածներ), մինչդաստական վարույթի ընթացքում կազմված արձանագրությունների, կայացված որոշումների պատճենները ստանալու (Կանոնադրության 475-րդ հոդված) և նախաքննության վերջում գործի նյութերին ծանոթանալու, քննիչին նոր հանգամանքներ հետազոտելու համար միջնորդություններ ներկայացնելու (Կանոնադրության 477-րդ հոդված) իրավունքներով:

Նշված իրավունքները մեղադրյալին վերապահելը հստակ ընդգծում է վերջինիս սուբյեկտայնությունը:

Մյուս կողմից, սակայն, այդ իրավունքները դեռ բավարար չէին մեղադրյալի շահերի արդյունավետ պաշտպանության համար. օրինակ՝ դեռևս ցարական քրեական դատավարության կանոնադրությամբ նախնական քննության փուլում մեղադրյալը չուներ այնպիսի առանցքային իրավունք, ինչպիսին, օրինակ, պաշտպան ունենալն էր¹:

Ըստ այդմ, կար և շարունակում է վառ մնալ խառը դատավարության ինկվիզիցիոն սկզբի վրա կառուցված մասի՝ նախնական քննության մասում մեղադրյալի՝ իր կարգավիճակի շարունակական ամրապնդման անհրաժեշտություն, այդ թվում և՛ իրավունքների ընդլայնման և դրանց արդյունավետ իրականացման երաշխիքների ստեղծման անհրաժեշտությունը:

Այդ անհրաժեշտությամբ պայմանավորված էլ, չնայած ինկվիզիցիոն ազդեցությունը կրող ազգային համակարգերի համառ դիմադրությամբ, թե՛ մայրցամաքային ավանդույթները կրող Արևմտյան Եվրոպայի

¹ Այս առումով և այս լույսի ներքո է որ պետք է հասկանալ դեռևս հարյուր տարի առաջ ականավոր գիտնական Ս. Պոզնիշևի այն դիտարկումները, որ մեղադրյալի «...իրավունքները դեռ նախնական քննության ընթացքում մեղադրյալին չեն դարձնում կ ո ղ մ, այլ նրա համար ստեղծում են **որոշակի կարգավիճակ, որոնք հիշեցնում են կողմի կարգավիճակը**» (թավ ընդծգումներն իմն են՝ Ա.Դ.), տե՛ս **Познышев С.В.** Элементарный учебник русского уголовного процесса / [Соч.] С.В. Познышева, проф. Имп. Моск. ун-та. - [Москва]: Г.А. Леман, 1913. - էջ 242-243:

երկրների, թե՛ խորհրդային¹ (հետխորհրդային) քրեադատավարական համակարգերում առկա է **միտում** մեղադրյալի՝ «նախնական» քննության փուլում կարգավիճակի շարունակական ամրապնդման: Վերջինս շարունակում է հարստանալ նոր իրավունքներով՝ այդպիսով իսկ ամրապնդելով դատավարական կարգավիճակ: Այդ գործընթացն արդյունքում, ըստ էության, դատավարության այդ մասում մեղադրյալին արդեն դուրս էր բերում իր «պասիվ» կարգավիճակից, նրան վերածելով դատավարության «ակտիվ» սուբյեկտի՝ որպես արդյունք հանգեցնելով իր բնույթով ինկվիզիցիոն «նախնական» քննության որոշակի մրցակցայնացմանը:

Ընդ որում՝ այդ միտումը, ընդգծվելով հենց 1800-ականներից, շարունակվում է մինչ օրս:

Այդպիսի գործընթացի սկիզբը մեկնարկող ցուցիչներից կարելի է համարել, օրինակ, 1890-ականների երկրորդ կեսին Ֆրանսիական քրեական դատավարության նախնական քննության հեղափոխական փոփոխությունները հանրահայտ «Կոնստանսյան ռեֆորմներով»: Փոփոխություններ, որոնց շնորհիվ 1897 թ. ի վեր ֆրանսիական դատավարության նախնական քննությունում թույլատրվեց մեղադրյալի հարցաքննությանը փաստաբանի (պաշտպան) ներկայությունը և ամրագրվեց վերջինիս՝ գործի նյութերին ծանոթանալու իրավունքը²:

¹ 1960-ականների օրենսգրքերով մեղադրյալի իրավունքները, ի համեմատ 1920-ականների կարգավորումների, էլ ավելի ընդլայնվեցին: Նրա պաշտպան ունենալու իրավունքը նախատեսվեց մինչդատական վարույթի վերջում՝ նախաքննության ավարտի մասին մեղադրյալին հայտնելու և գործի ամբողջ վարույթը, ծանոթանալու համար, մեղադրյալին ներկայացնելու պահից (ՀԽՍՀ 1961 թ. քր.դատ.օր. 42-րդ հոդվածի առաջին պարբերություն): Նույն հոդվածով հետագայում նախատեսվեց նաև՝ դատախազի որոշմամբ՝ մեղադրանք առաջադրելու պահից պաշտպան ունենալու հնարավորություն: Բացի այդ, որոշակի խոցելի խումբ մեղադրյալների համար պաշտպան ունենալու իրավունքը հստակ արդեն ամրագրվեց մեղադրանքի ներկայացման պահից (ՀԽՍՀ 1961 թ. քր.դատ.օր. 43-րդ հոդվածի 2-րդ պարբերություն): Մեղադրյալի շահերի վերընկալումները հանգեցրին որոշակի այլ փոփոխությունների. նա ստացավ արդարացման դատավճիռը բողոքարկելու իրավունք (ՀԽՍՀ 1961 թ. քր.դատ.օր. 323-րդ հոդվածի 6-րդ պարբերություն), իսկ ոչ արդարացնող մի շարք հիմքերով (վաղեմության ժամկետների անցման, համաներման կամ ներում շնորհելու հիմքով) քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և/կամ գործի վարույթը կարճելու դեմ առարկելու իրավունք, որպիսի պայմաններում նախատեսվում էր վարույթի ընդհանուր կարգով շարունակության կարգ (ՀԽՍՀ 1961 թ. քր.դատ.օր. 5-րդ հոդվածի վերջին պարբերություն, 205-րդ հոդվածի 3-րդ պարբերություն):

² Այս մասին և Եվրոպայում մեղադրյալի կարգավիճակի շարունակական ամրապնդման, որպես արդյունք՝ դատավարության նախնական փուլերի «մրցակցայնացման» միտումների մասին մանրամասն տե՛ս **Vogler R.**, նշվ. աշխ., էջ 155-177:

Մյուս կողմից, ամրագրելով նախնական քննության փուլում մեղադրյալի փաստաբանի (պաշտպանի) մուտքը՝ հարցաքննությանը փաստաբանի (պաշտպանի) ներկայությունը, դեռ մեկ հարյուրամյակ էր պետք և ՄԻԵԴ անընդհատ մեծացող ճնշում՝ որպեսզի քրեական հետապնդման տակ գտնվող անձի՝ փաստաբան (պաշտպան) ունենալու իրավունքը հնարավոր համարվեր նաև ոստիկանական հետաքննության փուլում՝ *ձերբակալվածին ուտիկանական (առաջին) հարցաքննության ժամանակ*: Ֆրանսիայում օրենսդրական համապատասխան փոփոխությունները կատարվեցին միայն 2011 թ., նույն թվականին այդպիսի փոփոխություններ տեղ գտան նաև Բելգիայում, դրանից մեկ տարի առաջ՝ Շոտլանդիայում 2010 թ. (այն էլ Մեծ Բրիտանիայի գերագույն դատարանի ակտիվ ջանքերով):² Այլ երկրներում, օրինակ՝ Գերմանիայում, թեև իրավիճակը մի փոքր այլ էր և ամրագրված էր կասկածյալի՝ փաստաբան ունենալու իրավունքը (այդ թվում ոստիկանական հարցաքննության ժամանակ), սակայն այդ իրավունքի իրացմամբ մեղադրյալի շահերի պաշտպանության արդյունավետությունն իր հերթին նվազ էր. մինչ 2017 թ. փաստաբանն ուներ այդպիսի հարցաքննությանը ներկա լինելու, բայց ոչ մասնակցելու և հարցեր տալու իրավունք³:

2.2. *Խառը դատավարության դատական վարույթի կազմակերպման սկզբունքների ներմուծումը քրեական վարույթի նախնական («մինչդատական») քննություն*

Մայրցամաքային նախնական (պայմանական «մինչդատական») քննության մասում մեղադրյալին իբրև դատավարության սուբյեկտ դիտարկելը, նրա իրավունքներն ու օրինական շահերը ճանաչելն իր հերթին հանգեցրեց կարևոր մի փոփոխության. **առաջ եկավ դատավարության այդ մասում սուբյեկտի իրավունքների և ազատությունների երաշխավորման անհրաժեշտությունը**:

¹ St' u Navone and Others v Monaco (զանգաստներ թիվ. 62880/11, 62892/11 and 62899/11) 2013 թ. հոկտեմբերի 24 վճիռը, §79:

² Մանրամասն տե՛ս **Giannoulououlos, D.** Strasbourg Jurisprudence, Law Reform and Comparative Law: A Tale of the Right to Custodial Legal Assistance in Five Countries//Human Rights Law Review, 2016, 16, էջ 103-129:

³ **Weigend, T.** Jurisprudence of the European Court of Human Rights on Suspects' Rights and its Influence on National Legal Systems, էջ 13, հասանելի հղումը՝ [\(PDF\) ECtHR Jurisprudence on Suspects' Rights \(researchgate.net\)](#) (վերջին մուտքը 05.06.2023):

Եթե երաշխավորող **սուբյեկտի**, անառարկելի է, այդպիսի դերում լավագույնս կարող է(ր) հանդես գալ անկախ մարմինը՝ **դատարանը**, ապա երաշխավորման **մեթոդները** բազմազան են:

Եթե ֆրանսիական համակարգում «նախնական քննության» փուլում այդ երաշխավորությունը իրացվում է(ր) դատական իշխանության ներկայացուցչի (քննիչ-դատավորի) կողմից քննության իրականացմամբ¹, ապա մայրցամաքային համակարգի այն երկրներում, որոնք հրաժարվեցին նախաքննությունից և/կամ քննիչ-դատավոր ինստիտուտից, այդ երաշխավորությունն իրականացվում էր ոստիկանական գործունեության վրա «հատվածական» դատական վերահսկողություն ստեղծելով և տարածելով: Ավելին, անգամ նախաքննությունը և քննիչ-դատավորի ինստիտուտը պահպանած ֆրանսիական դատավարությունում՝ դրա ոստիկանական հետաքննության փուլում, ոստիկանական գործունեության լեգիտիմացման և անձի իրավունքների ու օրինական շահերի երաշխավորման համար ընտրվեց հենց այդ «հատվածական» դատական վերահսկողության մեթոդը:²

Իր հերթին մինչդատական քննության և, մասնավորապես, ոստիկանական քննության լեգիտիմացման և անձի իրավունքների ու ազատությունների երաշխավորման նպատակով մայրցամաքային դատական համակարգ ներմուծված «հատվածական» դատական վերահսկողությունը հանգեցրեց մեկ այլ հետևանքի. դատական վերահսկողության այս վարույթներ,³ և մասնավորապես, անձի անձնական ազատության իրավունքի սահմանափակման հարցերի դատական վերահսկողության վարույթ սկսեցին աստիճանաբար «մուտք գործել» «խառը» դատավարության հիմնական (դատական) վարույթի վերը ներկայացված անմիջականության, բանավորության, մրցակցության, հրապարակայնության սկզբունքները:

¹ Անձի անձնական ազատության սահմանափակման հարցերը Ֆրանսիայում լուծում է ոչ թե քննիչ դատավորը, այլ ինստիտուտցիոնալ առումով դրանից տարբերվող մասնագիտացված դատարանը՝ ազատությունների և կալանավորման հարցերով դատարանը:

² Այս մասին մանրամասն տե՛ս **Головко Л.В.** Постсоветская теория судебного контроля в досудебных стадиях уголовного процесса: попытка концептуального переосмысления // Государство и право. – 2013. – № 9. – էջ 17–32:

³ Բնականաբար խոսքը գնում է այնտեղ, որտեղ տրամաբանորեն գոնե հնարավոր է այդ սկզբունքների գործունեությունը, և ասվածը չի ներառում, օրինակ, այնպիսի դեպքեր, ինչպիսին են տարատեսակ գաղտնի քննչական գործողություններ իրականացնելու դատական վերահսկողության և համանման այլ դեպքերը:

2.3. Անձի անձնական ազատության իրավունքի սահմանափակման հարցերի ՄԻԵԴ ձևավորած իրավաբանությունը

Անձի անձնական ազատության իրավունքի սահմանափակման հարցերի վերաբերյալ ՄԻԵԴ-ը Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 4-րդ մասի շրջանակներում կայուն նախադեպային իրավունք է ձևավորել առ այն, որ անգամ եթե իրականացվող դատավարությունում ոչ միշտ է անհրաժեշտ ապահովել նույն երաշխիքները, ինչ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի շրջանակներում քրեական կամ քաղաքացիական դատավարությունում տրամադրվող երաշխիքներն են, այնուամենայնիվ, Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 4-րդ մասի շրջանակներում իրականացվող դատավարությունը պետք է ունենա դատական բնույթ և ապահովի ազատագրված տվյալ տեսակին հարիր **երաշխիքներ**¹:

Այս համատեքստում, ի թիվս այլնի, ՄԻԵԴ-ը նկատել է, որ Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 4-րդ մասի շրջանակներում իրականացվող դատավարությունը միշտ պետք է լինի **մրցակցային** և պետք է երաշխավորի կողմերի միջև **«զենքերի հավասարությունը»**²:

Ընդ որում՝ ՄԻԵԴ-ի նախադեպային պրակտիկայի ուսումնասիրությունը վկայում է այն մասին, որ այն մրցակցության և կողմերի միջև «զենքերի հավասարության» շեղում է արձանագրում նաև այն դեպքերում, երբ կալանավորման որոշման վերանայումն իրականացվել է կողմերի բացակայությամբ, գրավոր ձևով, դատարանի կողմից իր աշխատասենյակում (in camera), որում մեղադրյալը, իր ազատությունից զրկումը վիճարկելով, **զրկված է եղել դատախազի կողմից իր բողոքի վերաբերությամբ ներկայացված առարկությունների (դիտարկումների) մասին մեկնաբանություններ անելու հնարավորությունից**³:

Ընդ որում՝ ՄԻԵԴ-ը դատախազի կողմից մեղադրյալի բողոքի վերաբերությամբ ներկայացված առարկությունների (դիտարկումների) մասին մեկնաբանություններ անելու հնարավորության բացակայությունն ինքնին դիտարկել է իբրև Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 4-րդ մասի խախտում՝ ընդգծելով նման դեպքերում այդպիսի վարույթի

¹ Տե՛ս, օրինակ, ՄԻԵԴ A. and others v. The United Kingdom (զանգատ թիվ 3455/05) 2009 թ. փետրվարի 19 Մեծ Պալատի վճիռը, § 203:

² Տե՛ս ՄԻԵԴ A. and others v. The United Kingdom (զանգատ թիվ 3455/05) 2009 թ. փետրվարի 19 Մեծ Պալատի վճիռը, § 204, նաև՝ Nikolova v. Bulgaria (Գանգատ թիվ 31195/96) 1999 թ. մարտի 25-ի Մեծ Պալատի վճիռը § 58

³ Տե՛ս Nikolova v. Bulgaria (Գանգատ թիվ 31195/96) 1999 թ. մարտի 25-ի Մեծ Պալատի վճիռը, § 63:

ՍԱՀՄԱՆԱՂՈՐԿՎԱԾ ՂԱՏԱՐՈՒՄ 3(111)2023

համար մրցակցության և «զենքերի հավասարության» սկզբունքից շեղումը¹: ՄԻԵԴ-ը նաև ազատությունից զրկված անձի՝ ազատության զրկումը վերացնելու միջնորդությանը (խնդրանքին) հակադիր կողմի ներկայացրած առարկությունները մեկնաբանելու հնարավորությունից զրկված լինելն է անգամ դիտարկել իբրև Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 4-րդ մասի խախտում՝ «զենքերի հավասարության» և դատավարության ոչ մրցակցայնության հիմնավորմամբ²:

2.4. Անձի անձնական ազատության իրավունքի սահմանափակման հարցերի ՀՀ Սահմանադրական դատարանի իրավաբանությունը

¹ Տե՛ս ÇATAL v. TURKEY (գանգատ թիվ 26808/08), 2012 թ. ապրիլի 17 վճիռը, § 43-45:

Ընդ որում՝ այս դիրքորոշումը ՄԻԵԴ-ը հետևողականորեն կենսագործել է իր որոշումներում, այն վերահաստատել 2023 թ. մայիսի 23-ին կայացրած (տողերս գրելու պահին դեռևս ոչ վերջնական) վճռում: Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ իրականացվող վարույթները սկզբունքորեն պետք է նաև հնարավորինս բավարարեն արդար դատաքննության հիմնական պահանջներին, ինչպիսին է մրցակցային դատավարությունը՝ նկատելով, որ ազգային օրենսդրությունը կարող է բավարարել այս պահանջը տարբեր ձևերով, սակայն, ինչ մեթոդ էլ որ ընտրվի, ամեն դեպքում պետք է ապահովի, որ մյուս կողմը **տեղյակ կլինի, որ ներկայացվել են դիտարկումներ և այդ դիտարկումները մեկնաբանելու իրական հնարավորություն ունենա**, տե՛ս Yilmaz Aydemir v. Türkiye (գանգատ թիվ 61808/19), 2023 թ. մայիսի 23-ի վճիռը, § 38: **ՄԻԵԴ-ը, անդրադառնալով թուրքական կառավարության առարկությունների դիտարկումներին, նկատում է, որ կառավարությունը, հեղինակելով թուրքական սահմանադրական դատարանի մեկնաբանության այդ տրամաբանությանը, գտել է, որ 5-րդ հոդվածի 4-րդ մասի խախտումը բացակայում է, քանի որ դատախազի առարկությունները (դիտարկումները) չեն պարունակել որևէ նոր փաստ կամ փաստարկ, որի մասին դիմումատուին հայտնի չի եղել նախորդիվ, և, հեղինակաբար՝ դիմումատուին չի հիմնավորել՝ ինչպես է նա անբարենպաստ վիճակում հայտնվել դատախազի համապատասխան առարկությունները (դիտարկումները) իրեն չտրամադրելու պատճառով: Այս առնչությամբ ՄԻԵԴ-ը, վերահաստատելով նախորդ գործերով արտահայտած իր դիրքորոշումները, նշել է, որ ի սկզբանե գտնում է, որ ո՛չ վարույթն իրականացնող ազգային դատարանը, ո՛չ էլ ՄԻԵԴ-ը չպետք է գնահատեն դատավարության կողմերից որևէ մեկի ներկայացրած առարկությունների (դիտարկումների) բովանդակությունը և այդ գնահատման արդյունքներով պայմանավորեն առարկությունների (դիտարկումների) կողմերի միջև փոխանակման հնարավորությունը: ՄԻԵԴ-ը շեշտադրել է, որ կալանավորվածն ինքը կամ նրա փաստաբանը պետք է գնահատեն, թե արդյոք դատախազի առարկությունները (դիտարկումները) արժանի են արձագանքի, թե՛ ոչ, տե՛ս նշվ. վճիռը, § 42:**

² Տե՛ս Sanchez-Reisse v. Switzerland (Գանգատ թիվ 9862/82) 1986 թ. հոկտեմբերի 21 վճիռը, § 51-52: Անհրաժեշտ է արձանագրել, որ ՄԻԵԴ-ը Քննարկվող հարցի համատեքստում անձին՝ իրեն ազատ արձակելու միջնորդությանը (խնդրանքին) հակադիր կողմի կարծիքին **գրավոր մեկնաբանություններ ներկայացելու հնարավորությունը** դիտարկել է իբրև պատշաճ միջոց, Տե՛ս Sanchez-Reisse v. Switzerland (Գանգատ թիվ 9862/82) 1986 թ. հոկտեմբերի 21 վճիռը, § 51:

Անձի անձնական ազատության իրավունքի սահմանափակման հարցերին ՀՀ Սահմանադրական դատարանն անդրադարձել է իր մի շարք որոշումներով:

Մասնավորապես, Սահմանադրական դատարանը, արձանագրելով, որ կարևոր է համարում արդար դատաքննության իրավունքի բաղադրատարր հանդիսացող՝ անձի լսվելու (անձամբ պաշտպանվելու) իրավունքի իրացումն ինչպես առաջին աստիճանի դատարանում, **այնպես էլ դատական բողոքարկման (ստուգման) հետագա ընթացակարգերում**, իր որոշումներից մեկում նկատել է, որ. «(...) ազատությունից զրկելու հետ կապված հարկադրանքի միջոցների կիրառումից պաշտպանվելու իրավունքն իր սահմանադրահիրավական բովանդակությամբ **չի կարող բացառել անձի՝ անձամբ պաշտպանվելու իրավունքը**, եթե առկա է վերջինիս կողմից հստակ արտահայտված համապատասխան ցանկություն (դատավարական միջնորդություն)» (ՍԴՈ-1295 որոշման 6-րդ կետ):

Սահմանադրական դատարանը ՍԴՈ-1295 որոշման մեջ նշել է, որ *առաջնորդվելով իրավունքի գերակայության սկզբունքով՝ արդարադատական պրակտիկան պետք է ընթանա այն ուղղությամբ, որպեսզի կասկածյալը կամ մեղադրյալը ցանկության դեպքում չզրկվեն լսվելու իրենց իրավունքից:*

Մեկ այլ՝ ՍԴՈ-1421 որոշման մեջ, Սահմանադրական դատարանը դիրքորոշում է արտահայտել առ այն, որ «(...) անձնական ազատության սահմանադրական իրավունքի սահմանափակում նախատեսող քրեատավարական ցանկացած ընթացակարգի սահմանադրականությունը կախված է ոչ միայն այդ իրավունքի սահմանափակման իրավաչափության հիշյալ չափորոշիչների պահպանման նկատմամբ դատական վերահսկողության պատշաճ և արդյունավետ իրականացումից, այլ նաև անձի՝ ազատությունից զրկելու հետ կապված հարկադրանքի միջոցների կիրառումից պաշտպանվելու իրավունքի երաշխավորումից» (ՍԴՈ-1421 որոշման 4.1.-ին կետ):

Ըստ նախկին (1998 թվականի հուլիսի 1-ին ընդունված) քրեական դատավարության օրենսգրքի՝ գործը դատական քննության նախապատրաստելու փուլում դատարանի նախաձեռնությամբ մեղադրյալի նկատմամբ կալանքը որպես խափանման միջոց (չ)ընտրելու կամ կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրված լինելու դեպքում դրա հիմնավոր

(չ)լինելու հարցի առնչությամբ Սահմանադրական դատարանը, անձի լաված լինելու իրավունքի իրացման և դրան թղթակցող դատարանի կողմերի կարծիքը լսելու պարտականությունը շեշտադրվելով, նշել է, որ. «(...) **անձնական ազատության սահմանադրական իրավունքի սահմանափակումն իրավաչափ է միայն դատարանի որոշմամբ, որն ընդունվել է դատական նիստում՝ դատարանի կողմից կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու, ինչպես նաև ընտրված կալանքի հիմքերի և հիմնավորումների համակողմանի և անաչառ քննության, այդ թվում՝ մեղադրյալի և/կամ նրա պաշտպանի՝ իր դիրքորոշումը դատարանին ներկայացնելու հնարավորության առկայության դեպքում**» (ՍԴՈ-1421 որոշման 4.1.-ին կետ):

Արդեն մեկ այլ՝ ՍԴՈ-1453 որոշման շրջանակներում արձանագրելով, որ վերաքննիչ և վճռաբեկ ատյաններում անձի արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունքը, ներառյալ՝ համապատասխան դատական ակտի իրավաչափության պատշաճ գնահատումը, նույնպես պետք է երաշխավորվեն՝ այդ ատյանների գործառույթների առանձնահատկությունների հաշվառմամբ (ՍԴՈ-1453 որոշման 5.7-րդ կետ), Սահմանադրական դատարանը նշել է, որ «(...) եթե մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողությունը ենթադրում է անձի իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության ապահովում, ապա վերաքննիչ և վճռաբեկ ատյանների խնդիրն է՝ Սահմանադրությամբ սահմանված գործառույթների և օրենքով սահմանված լիազորությունների շրջանակներում երաշխավորել մինչդատական վարույթի նկատմամբ առաջին ատյանի դատարանի կողմից իրականացվող վերահսկողության արդյունավետությունը՝ իրենց հերթին ապահովելով այն վիճարկող՝ **վերաքննիչ կամ վճռաբեկ բողոք ներկայացրած անձի արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունքը**» (ընդգծումը՝ Հեղ.) (ՍԴՈ-1453 որոշման 5.9-րդ կետ):

2.5. Միջանկյալ եզրահանգումներ

Ողջ վերոգրյալի լույսի ներքո կարելի է փաստել, որ «խառը» դատավարության նախնական (պայմանական «մինչդատական») քննության մասը, թեև ընդհանուր առմամբ կառուցված է(ր) ինկվիզիցիոն սկզբի հիման վրա, այնուամենայնիվ, դատավարության այդ փուլում արդեն,

ելնելով մարդու, նրա արժանապատվության վերարժևորումից, մեղադրյալը հանդիսանում է քրեական դատավարության լիիրավ սուբյեկտ:

Ճանաչվում են վերջինիս մասնավոր շահերը, դրանց ապահովման նպատակով նա օժտված է մի շարք իրավունքներով, վարույթի այդ մասում կազմակերպվում են մի շարք երաշխիքներ իր իրավունքների ու օրինական շահերի ապահովման համար:

Ընդ որում՝ «խառը» դատավարության սկզբնավորման հարյուրամյակից՝ 1800-ականներից ի վեր, մեղադրյալը ժամանակի և տարածության մեջ շարունակում է ամրապնդել իր դատավարական կարգավիճակը: Համեմատաիրավական հարթության մեջ ընդգծվում է վերջինիս իրավունքների ընդլայնման, ըստ այդմ՝ կարգավիճակի ամրապնդման հստակ միտումը:

Այս միտումի արտահայտությունն է մեղադրյալի իրավունքների ու ազատությունների երաշխավորումը «մինչդարական» քննության մասում՝ ոստիկանական հեղաքննության փուլում ստեղծված դարական վերահսկողությունը:

*«Մինչդարական» վարույթի այդ նոր ստեղծված դարական վերահսկողությունը, այնտեղ, որտեղ հնարավոր է և այն հարցերի քննության վարույթում, որոնք իրավունքների ամենաինտենսիվ միջամտություն են ենթադրում, սկսեց աստիճանաբար «ընդունել» խառը դատավարության **հիմնական** (դարական) վարույթի անմիջականության, բանավորության, մրցակցության, հրապարակայնության սկզբունքները:*

Այսպիսով, թեև խառը դատավարության դատական վարույթի այդ սկզբունքները սկզբնապես կազմակերպվել էին **քրեական դատավարության քրեաիրավական վեճը լուծող հիմնական** (դատական (գործն ըստ էության լուծող)) քննության վրա տարածման համար, այնուամենայնիվ, ժամանակակից իրավական պետություններում, մարդու, նրա արժանապատվության և հիմնական իրավունքների և ազատությունների հարգման, պաշտպանության և արդյունավետ իրացման գաղափարից, դատական վարույթի նշյալ սկզբունքները որոշակիորեն տարածվեցին նաև քրեական դատավարության շրջանակներում անձի իրավունքները սահմանափակող դատական երաշխիքների վարույթի և, մասնավորապես, անձնական ազատությունը սահմանափակող կալանքի կիրառ-

ՍԱՀՄԱՆԱՐԴՎԱԿԱՆ ՂԱՏԱՐՈՒՄ 3(11)2023

ման կամ դրա երկարաձգման միջնորդությունների քննության դատական վարույթների վրա:

3. Քրեական դատավարության օրենսգրքով կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելու կամ կիրառված կալանքի ժամկետը երկարաձգելու միջնորդության՝ առաջին արյանի դատարանում՝ իրականացվող քննության շրջանակներում անմիջականության, բանավորության, մրցակցության և հրապարակայնության սկզբունքների կենսագործվածությունը

Հայկական քրեադատավարական իրավունքը, հետևելով մայրցամաքային խառը դատավարության համընդհանուր միտումին, ի երաշխավորումն մեղադրյալի իրավունքների ու օրինական շահերի ապահովման, սույն հոդվածի 1-ին մասում ներկայացված խառը դատավարության դատական վարույթի կազմակերպման նշյալ սկզբունքները որոշակիորեն ամրագրեց նաև կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելու կամ կիրառված կալանքի ժամկետը երկարաձգելու միջնորդության քննության դատական վարույթը կանոնակարգող Օրենսգրքի հոդվածներում:

Այսպես, Օրենսգրքի 21-րդ հոդվածը, կանոնակարգելով կողմերի հավասարությունը և մրցակցության սկզբունքը, նշված հոդվածի 1-ին մասով սահմանում է, որ դատարանում վարույթն իրականացվում է կողմերի հավասարության և մրցակցության հիման վրա: Այդ սկզբունքը տարածելի է նաև վերոնշյալ դատական վարույթների նկատմամբ²: *Կողմերի հավասարության և մրցակցության քրեադատավարական սկզբունքի ուժով* դատարանը, պահպանելով անկողմնակալությունը, մեղադրանքի և պաշտպանության կողմերի համար ստեղծում է բոլոր ապացույցները ներկայացնելու և համակողմանի հետազոտելու համար անհրաժեշտ պայմաններ, իսկ կողմերն օժտված են իրենց դիրքորոշումը ներ-

¹ Ներկայացված վերլուծությունները հավասարապես վերաբերելի են խնդրո առարկա հարցերի քննության կապակցությամբ ինչպես առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանների, այնպես էլ մասնագիտացված համապատասխան դատարանի կողմից իրականացվող վարույթներին:

² Օրենսգրքի 21-րդ հոդվածի նույն մասում սահմանվում են այս սկզբունքից շեղվելու դեպքերը, որոնք, սակայն, չեն ներառում ո՛չ խափանման միջոցների կիրառման դատական երաշխիքների, այդ թվում՝ կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելու կամ կիրառված կալանքի ժամկետի երկարաձգման միջնորդության հիման վրա դատական վարույթը, ո՛չ էլ դրանց արդյունքում կայացված որոշման վերանայման՝ հատուկ վերանայման կառուցակարգերը (Օրենսգրքի 21-րդ հոդվածի 1-ին մաս, Օրենսգրքի 287-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

կայացնելու և պաշտպանելու հավասար հնարավորություններով (Օրենսգրքի 21-րդ հոդվածի 3-րդ և 4-րդ մասեր): Բացի այդ, նշված սկզբունքի ուժով դատական ակտի հիմքում կարող են դրվել միայն այնպիսի ապացույցներ, որոնց հետազոտման ընթացքում կողմերից յուրաքանչյուրի համար ապահովվել են հավասար պայմաններ (Օրենսգրքի 21-րդ հոդվածի 4-րդ մաս):

Կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելու կամ կիրառված կալանքի ժամկետը երկարաձգելու միջնորդության քննության վարույթում ապահովվում է մեղադրյալի՝ դատարանի առջև կանգնելու և լսվելու հրավունքը, նշված վարույթին մեղադրյալն ունի ներկա գտնվելու հրավունք (ասվածը բխում է Օրենսգրքի 43-րդ հոդվածի 1-ին մասի 26-րդ և 264-րդ հոդվածի 1-3-րդ մասերով նախատեսված դրույթներից), և դատական վարույթը, բացառությամբ օրենքով նախատեսված բացառիկ դեպքերի¹, հրականացվում է մեղադրյալի պարտադիր մասնակցությամբ. **ընդ որում՝** մեղադրյալի ներկայության ապահովման պարտականությունը կրում է միջնորդությունը հարուցած պաշտոնատար անձը (Օրենսգրքի 287-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Օրենսդիրը, սահմանելով, որ նշված հարցով դատական նիստը նշանակվում է հնարավոր ամենակարճ ժամկետում, միևնույն ժամանակ, սակայն, մեղադրյալի անձնական ազատության հրավունքի արդյունավետ դատական պաշտպանության նկատառումներից ելնելով, սահմանել է կանոնակարգում, ըստ որի՝ դատական նիստի ժամանակը որոշելիս պետք

¹ Մեղադրյալի գտնվելու վայրը հայտնի չլինելու կամ ՀՀ սահմաններից դուրս գտնվելու դեպքերի, իսկ կալանքի ժամկետը երկարաձգելու վարույթի մասով նաև՝ մեղադրյալի կողմից դատալսումներին մասնակցելու հրավունքից հրաժարված լինելու դեպքում (երբ պահպանվել են օրենքով նախատեսված այլ պայմանները) (Օրենսգրքի 287-րդ հոդվածի 2-րդ մաս): Ընդ որում՝ այս առումով կարևոր է նկատել, որ եթե խոսքը գնում է առաջին երկու դեպքի մասին, այսինքն՝ այն դեպքերի, երբ բացակայում է մեղադրյալի՝ դատալսումներին մասնակցելու հրավունքից հրաժարումը, և կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելու մասին որոշումը կայացվել է առանց մեղադրյալի մասնակցության, ապա մեղադրյալին Հայաստանի Հանրապետության իրավագործության ներքո կալանավորելուց հետո վարույթն իրականացնող մարմինը պարտավոր է 48 ժամվա ընթացքում այդ անձին ներկայացնել իրավասու դատարան՝ նրա նկատմամբ կիրառված կալանքի հարցը վերստին քննարկելու համար, որի դեպքում արդեն ներկայացված մեղադրյալի կալանավորման հարցը քննարկվում և լուծվում է Օրենսգրքի 287-րդ և 288-րդ հոդվածներով սահմանված կանոնների պահպանմամբ (Օրենսգրքի 290-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Հետևաբար՝ կալանքի կիրառման միջնորդության դատական վարույթի դատալսումներին մասնակցելու հրավունքից հրաժարված չլինելու պայմաններում օրենսդիրն այնպիսի կանոնակարգումներ է սահմանել, որպեսզի ապահովվի այդ վարույթին մեղադրյալի անմիջական մասնակցությունը:

ՍԱՀՄԱՆԱՎՈՐՎԱԿԱՆ ՂԱՏԱՐԱՆ 3(111)2023

է հաշվի առնվի նաև միջնորդությանը և կից նյութերին ծանոթանալու և դիրքորոշում ձևավորելու համար պաշտպանության կողմին ողջամտորեն անհրաժեշտ ժամանակը, իսկ վարույթ հարուցելու մասին որոշում կայացնելուց հետո միջնորդության և կից նյութերի մեկ օրինակն անհապաղ պետք է հանձնվի մեղադրյալին (*Օրենսգրքի 285-րդ հոդվածի 8-րդ մաս*): Այդ դատական նիստերի ընթացքում մեղադրյալն ունի բացառություն փախու, բացառություն ներկայացնող կողմին հարցեր փախու, (*Օրենսգրքի 287-րդ հոդվածի 5-րդ մաս*) և դատարան վարույթի առարկային վերաբերող լրացուցիչ նյութեր ներկայացնելու իրավունք (*Օրենսգրքի 287-րդ հոդվածի 6-րդ մաս*), Դատական նիստն իրականացվում է բանավոր ընթացակարգով (*Օրենսգրքի 268-րդ հոդվածի 1-ին մաս*):

Ավելին, *Օրենսգրքի 264-րդ հոդվածի 1-3-րդ մասերի և Օրենսգրքի 268-րդ հոդվածի 1-3-րդ մասերից բխում է, որ այդ վարույթում դատական նիստի ընթացակարգում իր որոշակի կենսագործումն է ստացել անմիջականության սկզբունքը*. Այդ դրույթների համակարգային վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրահանգել, որ օրենսդիրը սահմանել է կարգ, ըստ որի՝ բոլոր ապացույցները և վարույթի այլ նյութերը դատական նիստում ենթակա են անմիջական հետազոտման դատարանի և դատական վարույթի մասնակիցների կողմից, իսկ դատական ակտի հիմքում կարող են դրվել միայն դատական նիստում հետազոտված ապացույցները:

Բացի այդ (ի տարբերություն քրեական դատավարության նախորդ օրենսգրքի մոտեցման¹)՝ Օրենսգրքը *կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելու կամ կիրառված կալանքի ժամկետը երկարաձգելու միջնորդության հիման վրա հնարավոր է համարել փարածել դատական վարույթի հրապարակայնությունը՝ (կողմի միջնորդության դեպքում, որի պայմաններում դատարանը կարող է դատական նիստից առաջ կամ դրա ընթացքում որոշում կայացնել դատական նիստը դռնբաց անցկացնելու մասին (Օրենսգրքի 287-րդ հոդվածի 4-րդ մաս))*:

Այսպիսով՝ օրենսդիրը, հետևելով համեմատախրավական ընդհանուր միտումին և ելնելով մարդու հիմնական իրավունքների և ազատությունների հարգման և պաշտպանության պահանջից (Սահմանադրության 3-րդ

¹ Ընդ որում, անհրաժեշտ է ընդգծել, որ Սահմանադրական դատարանն իրավաչափ է համարել դատավարական հարկադրանքի միջոց (այդ թվում՝ կալանավորում) կիրառելու մասին միջնորդությունները դռնփակ դատական նիստում քննելու կարգը, տե՛ս ՍԴԴ-1295 որոշման 6-րդ կետ:

հողվածի 2-րդ մաս), և մասնավորապես, ի ապահովումն Սահմանադրության 27-րդ հոդվածով նախատեսված անձնական ազատության իրավունքի արդյունավետ դատական պաշտպանության, անձի արդար դատաքննության իրավունքից բխող սկզբունքները՝ անմիջականության, բանավորության և մրցակցության սկզբունքների գործողությունը **տարածել է նաև**, իսկ հրապարակայնության սկզբունքի կենսագործումը **հնարավոր է համարել (չի բացառել)**¹ նաև անձի անձնական ազատության իրավունքի՝ կալանավորման (դրա ժամկետի երկարաձգման) միջոցով սահմանափակելու միջնորդության քննարկման՝ առաջին ատյանի դատարանում իրականացվող դատական վարույթի վրա:

4. Կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելու կամ կիրառված կալանքի ժամկետի երկարաձգման միջնորդության քննության արդյունքում առաջին ատյանի դատարանի կայացրած որոշման օրինականության և հիմնավորվածության՝ վերաքննիչ դատարանի կողմից հատուկ վերանայման կառուցակարգով ստուգման շրջանակներում սկզբունքների կենսագործվածությունը

Օրենսգրքով կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելու կամ կալանքի ժամկետը երկարաձգելու միջնորդության քննության շրջանակներում առաջին ատյանի դատարանում իրականացվող դատական վարույթի երաշխիքների վերաբերյալ ներկայացված վերլուծությունը հիմք ընդունելով՝ անհրաժեշտ է նաև քննարկել նշված հարցի(երի) քննության արդյունքում առաջին ատյանի դատարանի կողմից կայացված որոշման օրինականության և հիմնավորվածության՝ վերաքննիչ դատարանի կողմից հատուկ վերանայման կառուցակարգի շրջանակներում իրականացվող դատական վարույթում՝ անմիջականության, բանավորության, մրցակցության և հրապարակայնության սկզբունքների կենսագործվածությունը, այդ լույսի ներքո պատասխանել հարցին՝ արդյո՞ք առկա են օրենսդրական կառուցակարգեր, որոնք երաշխավորում են նշված դատական ակտերի վերանայման շրջանակներում անձնական ազատությունից զրկված անձի՝ իր ազատությունից զրկման իրավաչափության արդյունվետ վիճարկումը²:

¹ Խոսքն այս դեպքում հրապարակայնության՝ դատական նիստին հանրության ներկայության հնարավորության ապահովման բաղադրատարրի մասին է:

² Ասվածը հատկապես կարևոր է ՄԻԵԴ ձևավորած այն դիրքորոշման համատեքստում, ըստ որի՝ թեև Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 4-րդ մասը Պայմանավորվող պետություններին չի

ՍԱՀՄԱՆԱՐԴՈՎԱԿԱՆ ՂԱՏԱՐԱՆ 3(11)2023

Օրենսդիրը կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելու կամ կալանքի ժամկետը երկարաձգելու միջնորդության քննության արդյունքով առաջին ատյանի դատարանի կայացրած որոշման հատուկ վերանայման կարգով բողոքարկվելու որոշման օրինականության և հիմնավորվածության՝ վերաքննիչ դատարանի կողմից հատուկ վերանայման կառուցակարգի շրջանակներում իրականացվող դատական վարույթի համար նախատեսել է այդ հարցերի վերանայման **գրավոր ձև**, իսկ **դատարանի նախաձեռնությամբ**՝ նաև հնարավորություն է վերապահել դատական ակտի վերանայումն իրականացնել **բանավոր** ընթացակարգով (Օրենսգրքի 391-րդ հոդվածի 3-րդ մաս, 264-րդ հոդվածի 3-5-րդ մասեր):

Ընդ որում անհրաժեշտ է շեշտադրել, որ թեև օրենսդիրը կողմերի հավասարության և մրցակցության քրեադատավարական սկզբունքից որևէ շեղում չի նախատեսել հատուկ վերանայման հիմնական ձևի՝ գրավոր ձևի համար (Օրենսգրքի 21-րդ հոդվածի 1-ին մաս), այնուամենայնիվ, ի տարբերություն հատուկ վերանայման բանավոր ընթացակարգի՝ գրավոր ընթացակարգի դեպքում կողմերի հավասարության և մրցակցության սկզբունքները **լիարժեք չեն կենսագործվում**, որի հետևանքով, կախված դատական ակտը բողոքարկող սուբյեկտից՝ մեղադրյալը կարող է հայտնվել **անհավասար վիճակում՝ ի համեմատ իր հակադիր մեղադրանքի կողմի**:

Այսպես՝ Օրենսգրքով թեև նախատեսվում է հատուկ վերանայման բողոքի պատասխանը դատական վարույթի մասնակիցներին համապատասխան վերադաս դատարանի կողմից ուղարկելու պահանջ (Օրենսգրքի 357-րդ հոդվածի 3-րդ մաս), այնուամենայնիվ, գրավոր ընթացակարգի շրջանակներում հատուկ վերանայման բողոքի քննության դեպքում Օրենսգրքում բացակայում է մեղադրյալի բերած հատուկ վերանայման բողոքին պատասխան ներկայացվելու դեպքում (որը, ի դեպ, բովանդակում է բողոքի հիմքի, այն հաստատող փաստերի, ինչպես նաև պահանջի վերաբերյալ դիրքորոշումը և այն հիմնավորող հակադիր կողմի փաստարկները (Օրենսգրքի 357-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ կետ)),

պարտավորեցնում կալանքի օրինականության քննության համար երկրորդ իրավասու ատյան նախատեսել, սակայն նման համակարգ ունեցող պետությունը **պարտավոր է վերաքննիչ ատյանում կալանավորված անձանց սկզբունքորեն ընձեռել նույն իրավունքները**, ինչ առաջին ատյանի դատարանում, տե՛ս, օրինակ, Toth v. Austria (գանգատ թիվ 11894/85) 1991 թ. դեկտեմբերի 12-ի վճիռը, § 84:

մեղադրյալի կողմից հակադիր կողմի փաստարկումների վերաբերյալ դիրքորոշում արտահայտելու, դրանց արձագանքելու, հակափաստարկ ներկայացնելու, դրանք վիճարկելու հնարավորությունը:

Այսինքն՝ ստացվում է, որ կախված իրավիճակից, մասնավորապես՝ բոլոր այն դեպքերում, երբ հատուկ վերանայման բողոքը բերվի մեղադրյալի կողմից իրեն կալանավորելու (կալանքի ժամկետը երկարաձգելու) առաջին ատյանի դատարանի որոշման դեմ, ապա նման դեպքում օրենսդրական առկա կառուցակարգերի շրջանակներում **չի ապահովվում կողմերի հավասարության և մրցակցության սկզբունքից բխող՝ մեղադրյալի՝ իր դեմ բերվող հակադիր դիրքորոշման դեմ արտահայտվելու, դրանց արձագանքելու, հակափաստարկ ներկայացնելու, դրանք վիճարկելու իրավունքը:**

Ի հակադրություն գրավոր ընթացակարգով իրականացվող վերանայման՝ հատուկ վերանայման բողոքի բանավոր ընթացակարգի շրջանակներում, մեղադրյալի՝ կողմերի հավասարության և մրցակցության սկզբունքից բխող (ՄԻԵԴ տերմինաբանությամբ՝ «զենքերի հավասարության»)՝ իր բողոքի դեմ բերվող հակադիր կողմի պատասխանի վերաբերյալ դիրքորոշում արտահայտելու, դրանց արձագանքելու, հակափաստարկ ներկայացնելու, դրանք վիճարկելու մեղադրյալի իրավունքի իրացումը հնարավոր կլինի ապահովել, դատարանների կողմից Օրենսգրքի 360-րդ հոդվածի 3-րդ մասով ամրագրված դատարանի՝ մեղադրյալին (վարույթի մասնակիցներին) հարցեր տալու լիազորությամբ և մեղադրյալի պատասխանի միջոցով: Բացի այդ, մեղադրյալի (դատավարության մյուս մասնակիցների)՝ դատական նիստին ներկայացած վարույթի մասնակիցներին (դատարանի թույլտվությամբ) հարցեր տալու իրավունքը ևս Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 5-րդ մասի և Սահմանադրության 61-րդ հոդվածին համահունչ մեկնաբանվելու դեպքում բանավոր ընթացակարգի շրջանակներում մեղադրյալին իր հարցեր տալու իրավունքի իրացմամբ (ինչպես նաև հակադիր կողմի, դատարանի տված հարցերին պատասխանելու միջոցով) հնարավորություն կունենա արդյունավետ կերպով վիճարկել իր ազատությունից զրկումը՝ ապահովելով հարցեր տալով և դրանց պատասխանելով բողոքի դեմ հակադիր կողմի ներկայացրած պատասխանի վերաբերյալ մեղադրյալի դիրքորոշում

արտահայտելու, դրան արձագանքելու, հակափաստարկ ներկայացնելու, պատախանը վիճարկելու իրավունքի իրացումը:

Բացի այդ, կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելու կամ կալանքի ժամկետը երկարաձգելու միջնորդության քննության արդյունքով առաջին ատյանի դատարանի կայացրած որոշման օրինականության և հիմնավորվածության վերաքննիչ դատարանի կողմից հատուկ վերանայման կառուցակարգի շրջանակներում իրականացվող դատական վարույթը գրավոր ընթացակարգով իրականացնելիս, ինքնակնհայտ է, որ բանավարության և անմիջականության սկզբունքները ևս չեն կենսագործվում, ընդ որում՝ այս դեպքում արդեն ամբողջ ծավալով:

Այս համատեքստում պետք է նկատել, որ թեև Օրենսգիրքը հատուկ վերանայման սահմանները սահմանափակում է բողոքում նշված հիմքով և այն հաստատող փաստերով (Օրենսգրքի 359-րդ հոդվածի 4-րդ մաս), իսկ հատուկ վերանայման շրջանակներում դատական ակտ կայացնելիս սահմանում պահանջ առ այն, որ դատարանը պետք է հիմնվի միայն ստորադաս դատարանում հետազոտված ապացույցների կամ նյութերի և վարույթի մասնակիցների արած պնդումների վրա (Օրենսգրքի 359-րդ հոդվածի 5-րդ մաս), *ինքնին չի նշանակում, որ վերանայող վերադաս դատարանը՝ քննարկվող դեպքում՝ վերաքննիչ դատարանը, զրկված է փաստեր գնահատելու հնարավորությունից:*

Ընդհակառակը՝ քննարկվող հարցի համատեքստում վիճարկվող դատական ակտի օրինականության և հիմնավորվածության ստուգումն իրենից ենթադրում է նաև փաստերի գնատրահում, որպիսի դեպքում վերաքննիչ դատարանի՝ փաստերի վերաբերյալ գնահատականի օբյեկտիվության և ներքին համոզմունքի ձևավորման կարևոր երաշխիք է դատական վարույթի բանավորությունն ու անմիջականությունը (տե՛ս սույն հոդվածի նախորդ հարվածները): Բացի այդ, հաշվի առնելով, որ առաջին ատյանի դատարանն անձին կալանավորելու (կալանքի ժամկետը երկարաձգելու) միջնորդության քննարկման դեպքում հաշվի է առնում խափանման միջոցի տեսակն ընտրելիս մեղադրյալի օրինական վարքագիծն ապահովող և դրան խոչընդոտող բոլոր հնարավոր հանգամանքները (Օրենսգրքի 116-րդ հոդվածի 3-րդ մաս), այդ թվում՝ մեղադրյալի անձը՝ **անձնական հատկանիշները, որի մասին պատկերացում ձևավորելու** վրա առաջին ատյանի դատարանի և ըստ այդմ՝ նրա

կայացրած որոշման վրա ազդեցություն կարող է ունենալ դատական նիստին, որպես կանոն¹, **մեղադրյալի ներկայությունը**, ապա հատուկ վերանայումը գրավոր ընթացակարգով իրականացնելու պայմաններում վերաքննիչ դատարանը զրկված է լինելու մեղադրյալի անձի **գնահատականի վրա ազդող՝ անմիջականորեն վերջինիս տեսնելու հնարավորությունից**²:

¹ Բացառությունների մասին նշվել է վերևում:

² Այս առնչությամբ կարևոր է ՄԻԵԴ-ի՝ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի շրջանակներում ձևավորված նախադեպային իրավունքի վերլուծությունը, որը վերաբերելի մասով կարող է նաև անհրաժեշտ լինել սույն գործի քննարկման շրջանակներում, երբ **բանավոր լուսմների անցկացումը ՄԻԵԴ-ն անհրաժեշտ է համարել**.

1) երբ անհրաժեշտություն կա գնահատելու, **թե արդյոք փաստերը ճիշտ են հաստատվել իշխանությունների կողմից** (*լրե՛ս Malhous v. The Czech Republic (գանգաբա թիվ 33071/96) 2001 թ. հուլիսի 12-ի Մեծ Պալատի վճիռը*, § 60),

2) երբ հանգամանքները պահանջում են, որ **դատարանը ձևավորի իր սեփական տպավորությունը դատավարության կողմերի մասին՝** նրանց իրավունք տալով բացատրել իրենց անձնական իրավիճակը՝ իրենց անունից կամ ներկայացուցչի միջոցով (տե՛ս *Göç v. Turkey (գանգաբա թիվ 36590/97) 2002 թ. հուլիսի 11-ի Մեծ պալատի վճիռը*, §51):

Եվ հակառակը՝ ՄԻԵԴ-ը գործի գրավոր ընթացակարգը համատեղելի է դիտարկել Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի հետ.

1) երբ չկան փաստերի արժանահավատության կամ վիճարկվող փաստերի հարցեր, որոնք չեն կարող պատշաճ կերպով լուծվել գործի նյութերի և կողմերի գրավոր բացատրությունների (written observations) հիման վրա (տե՛ս *Döry v. Sweden (գանգաբա թիվ 28394/95) 2002 թ. նոյեմբերի 12-ի վճիռը*, §37)).

2) ահմանափակ շրջանակի զուտ իրավական հարցեր շրջափող գործերում (տե՛ս *Affaire Şimşek c. Turquie (գանգաբա թիվ 5488/05) 2012 թ. փետրվարի 28-ի վճիռը*, §31).

3) այն դեպքերում, երբ գործն էապես առնչվում է խիստ տեխնիկական խնդիրների (ՄԻԵԴ-ը, օրինակ, իբրև այդպիսին է գնահատել սոցիալական ապահովության նպաստների հետ կապված վեճերը և նկատել, որ դրանք կարող են քննվել առավելապես գրավոր, քան բանավոր փաստարկներով)(տե՛ս *Döry v. Sweden (գանգաբա թիվ 28394/95) 2002 թ. նոյեմբերի 12-ի վճիռը* § 41.):

Անհրաժեշտ է նաև նկատել, որ ՄԻԵԴ-ը վերաքննիչ դատարանի կողմից գրավոր ընթացակարգով կալանավորման օրինականության վերանայումը չի համարել Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 4-րդ կետի խախտում, տե՛ս *Batiashvili v. Georgia (գանգաբա թիվ 8284/07) 2019 թ. հոկտեմբերի 10 վճիռ*, § 68, *Saghinadze and others v. Georgia (Գանգաբա թիվ 18768/05) 2010 թ. մայիսի 27 §149*: Այս առումով նաև ՄԻԵԴ-ը, նշելով, որ Կոնվենցիան չի պահանջում, որ կալանավորված անձը լավի ամեն անգամ, երբ նա բողոքարկում է իր կալանքը երկարացնելու որոշումը, այնուամենայնիվ, պետք է հնարավորություն ունենա իրացնելու իր լավելու իրավունքը ողջամիտ պարբերականությամբ: ՄԻԵԴ-ը նշել է, որ Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 4-րդ մասի դատավարական երաշխիքները հարգվում են նաև այն հանգամանքներում, երբ կալանավորված անձն արդեն ներկա է եղել առաջին ատյանի դատարանում, որը որոշում է կայացրել նրա՝ ազատ արձակման միջնորդության վերաբերյալ, սակայն այնուհետև չի ներկայացրել երկրորդ ատյանի դատարանում իրականացվող բողոքարկման վարույթներին, տե՛ս *Çatal v. Turkey (գանգաբա թիվ 26808/08) 2012 թ. ապրիլի 17-ի վճիռը*, § 33-34:

Սակայն, կարծում ենք, ՄԻԵԴ-ի բերված դիրքորոշումների ճիշտ ընկալման համար կարևոր է ուշադրություն դարձնել այն առանցքային հանգամանքի վրա, որ այդ դեպքերում մեղադրյալները վիճարկել են կալանավորման օրինականությունը՝ գտնվելով

Վերոշարադրյալը թույլ է տալիս եզրահանգել, որ այս հարցերի վերաբերությամբ հատուկ վերանայման դատական վարույթում անմիջականության և բանավորության սկզբունքների կենսագործված չլինելը նվազեցնում է մի կողմից մեղադրյալի՝ իր ազատությունից զրկումն արդյունավետ վիճարկելու հնարավորությունները (ի համեմատ բանավոր ընթացակարգի), մյուս կողմից՝ «դատարանից մեղադրյալին հեռացնելը» կարող է նաև բացասաբար անդրադառնալ դատարանի՝ փաստերը գնահատելու և ներքին համոզմունքի հիման վրա որոշում կայացնելու գործընթացի վրա:

Եվ, վերջապես, վերոնշյալ հարցերի վերաբերյալ գրավոր ընթացակարգով հատուկ վերանայումն ինքնին եթե ոչ բացառելու, ապա էապես սահմանափակելու է այդպիսի վարույթի հրապարակայնության հնարավորությունը. գրավոր բնույթով պայմանավորված՝ ինքնին անհնար է դառնում հասարակության ներկայությունը դատավարությանը, որը երաշխիքային առումով և հետընթաց է՝ ի համեմատ հատուկ վերանայումը բանավոր ընթացակարգով իրականացնելու դեպքի:

5. Եզրահանգումներ

Ժամանակի ընթացքում մարդու, նրա արժանապատվության (վեր)արժևորումը առանցքային նշանակություն ունեցավ մայրցամաքային քրեական դատավարության ինկվիզիցիոն տիպի վերացման և «խառը» տիպի դատավարությանն անցման հարցում: Այդպիսի անցման առանցքային տարբերակիչ հատկանիշներից էր մեղադրյալի՝ դատավարության օբյեկտի կարգավիճակից դուրս գալը և քրեական դատավարության սուբյեկտ դիտարկվելը:

«Խառը» դատավարության նախնական (պայմանական «մինչդատական») քննությունը (մասը) թեև ընդհանուր առմամբ կառուցված է(ր) ինկվիզիցիոն սկիզբի հիման վրա, այնուամենայնիվ, դատավարության

անազատության մեջ: Օրենսգրքի կարգավորումներով հնարավոր է հակառակը, երբ առաջին ատյանի դատարանի որոշմամբ մերժվի անձին կալանավորելը (կալանքի ժամկետի երկարաձգումը), սակայն այդ որոշման դեմ դատախազի կողմից բերվի հատուկ վերանայման վերաքննիչ բողոք, և մեղադրյալը, գտնվելով ազատության մեջ, կալանավորվի գրավոր ընթացակարգով իրականացված հատուկ վերանայման շրջանակներում կայացված դատական ակտի հիման վրա:

այդ փուլում արդեն, ելնելով մարդու, նրա արժանապատվության վերարժևորումից, մեղադրյալը հանդես է գալիս իբրև քրեական դատավարության լիիրավ սուբյեկտ:

Դատավարության այս փուլում ճանաչվում են վերջինիս մասնավոր շահերը, դրանց ապահովման նպատակով նա օժտված է մի շարք իրավունքներով, վարույթի այդ մասում կազմակերպվում են մի շարք երաշխիքներ իր իրավունքների ու օրինական շահերի ապահովման համար: Ավելին՝ թեև խառը դատավարության դատական վարույթի այդ սկզբունքները սկզբնապես կազմակերպվել էին քրեական դատավարության քրեաիրավական վեճը լուծող հիմնական (դատական (գործն ըստ էության լուծող) քննության վրա կենսագործման համար, այնուամենայնիվ, ժամանակակից իրավական պետություններում, մարդու, նրա արժանապատվության և հիմնական իրավունքների և ազատությունների հարգման, պաշտպանության և արդյունավետ իրացման գաղափարից դատական վարույթի նշյալ սկզբունքները որոշակիորեն տարածվեցին նաև քրեական դատավարության շրջանակներում անձի իրավունքները սահմանափակող դատական երաշխիքների վարույթի և մասնավորապես՝ անձնական ազատությունը սահմանափակող կալանքի կիրառման կամ դրա երկարաձգման միջնորդությունների քննության դատական վարույթների վրա:

ՍԱՀՄԱՆԱՐԴՈՎԿԱՆ ՂԱՏԱՐՈՒՄ 3(11)2023 ՏԵՂԵԿՎԱԳԻՐ

◆ Այդ սկզբունքների (որոշ չափով) տարածումը քրեական վարույթի նախնական (մինչդատական) քննության (մասի) վրա իր հերթին մեղադրյալի կարգավիճակի շարունակական ամրապնդման համընդհանուր միտումի ցուցիչներից է:

◆ Ի հակառակ դրան, Օրենսգրքի կարգավորումները որոշակիորեն շեղվում են համընդհանուր այդ միտումից՝ հեղինթաց գրանցելով մեղադրյալի իրավունքների ու օրինական շահերի ապահովման երաշխիքների հարցում:

Կատարված հետազոտությունը վկայում է, որ Օրենսգրքով գրավոր ընթացակարգի շրջանակներում հատուկ վերանայման բողոքի քննության դեպքում մեղադրյալի հատուկ վերանայման բողոքի պատասխանին հակադիր կողմի պատասխանի վերաբերյալ դիրքորոշում արտահայտելու, դրանց արձագանքելու, հակափաստարկ ներկայացնելու, դրանք վիճարկելու հնարավորության բացակայությունը՝ զուգակցված նշված վարույթի շրջանակներում անմիջականության, բանավորության սկզբունքների

կենսագործված չլինելով, իսկ հրապակայնության սկզբունքի՝ էլ ավելի սահմափակ ծավալով կենսագործվելու հնարավորությամբ՝ ի համեմատ բանավոր ընթացակարգով դատալսումների, կարող է նվազեցնելով ազատությունից զրկված անձի՝ իրեն ազատությունից զրկման իրավա-չափությունը վիճարկելու երաշխիքները (Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 5-րդ մաս)՝ անձնական ազատության իրավունքի սահմանափակման դատական պաշտպանությունը դարձնել ոչ արդյունավետ (Սահմանադրության 61-րդ հոդված):

Ընդ որում՝ այս համարեքստում պետք է հաշվի առնել նաև այն, որ Օրենսգրքով նախատեսված կարգավորումներով հնարավոր է դառնում առաջին արյանի դատարանի կողմից խնդրո առարկա միջնորդու-թյունները մերժելու որոշման բողոքարկումը վերաքննիչ դատարանում՝ հատուկ վերանայման կարգով, որպիսի պայմաններում՝ վերաքննիչ դատարանի կողմից դատական ակտի հատուկ վերանայման արդյունքում կայացվող որոշմամբ, ազատության մեջ գտնվող մեղադրյալի իրավունք-ներին միջամտությունը կիրականացվի այն նույն ծավալով, ինչ առաջին արյանի դատարանի՝ անձին կալանավորելու (կալանքի ժամկետը երկարաձգելու) որոշմամբ տեղ գտնող միջամտությունն է:

Ի միտն ունենալով այս կարևոր հանգամանքը՝ անձնական ազա-տության իրավունքի արդյունավետ դատական պաշտպանության համար անհրաժեշտ է, որ ապահովվի այն երաշխիքների նույն ծավալը, ինչ առա-ջին արյանի դատարանում անձի նկատմամբ կալանք կիրառելու, դրա ժամկետի երկարաձման միջնորդության քննության շրջանակներում է ապահովվում, եթե մեղադրյալը չի հրաժարվում հավելյալ այդ երաշխիք-ներից:

Այս համարեքստում դատարանների կողմից Օրենսգրքի՝ գրավոր ընթացակարգ սահմանող նորմերին տրվող այն մեկնաբանությունները, որոնց պայմաններում, ըստ էության, դատարանների համար ստեղծվում է անսահման հայեցողություն գրավոր ընթացակարգով հատուկ վերանայ-ման դատական վարույթ իրականացնելու՝ առանց գործի բացառիկ հանգամանքների, ինչպես նաև հատուկ վերանայման վարույթը բանավոր ընթացակարգով անցնացնելու մեղադրյալի (պաշտպանության կողմի) միջնորդությունները հաշվի առնելու, խնդրահարույց է Սահմանադրության

27-րդ հոդվածի 5-րդ մասի և Սահմանադրության 61-րդ հոդվածով ամրագրված՝ անձի հիմնական իրավունքների համապեքստում:

Անհրաժեշտ է շեշտադրել, որ դատարանների՝ օրենքով վերապահված հայեցողության շրջանակներն անսահման չեն, և հայեցողության թույլատրելի սահմաններն ուղղակիորեն կապակցված են անձանց հիմնական իրավունքների հետ: Դատարանները, ելնելով իրենց՝ Սահմանադրությամբ ամրագրված՝ անձի հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության գործառույթային առաքելությունից, միաժամանակ Սահմանադրությամբ սահմանափակված են մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով ու ազատություններով (Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի 3-րդ մաս), ունեն մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների հարգման և պաշտպանության պարտականություն (Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի 2-րդ մաս), որից էլ բխում է, որ վերջիններին՝ օրենքով նախատեսված հայեցողական լիազորությունների սահմանները պետք է սահմանափակված լինեն այնչափ, որ չվրանգեն որևէ հիմնական իրավունք, այդ թվում՝ չհանգեցնեն հիմնական իրավունքի ոչ արդյունավետ պաշտպանության:

Այս համապեքստում առկա վիճակագրական տվյալները ևս վկայում են, որ ազատությունից զրկված անձի՝ իրեն ազատությունից զրկման իրավաչափությունն արդյունավետ վիճարկելու խնդիրն իրականում ունի ոչ թե դրվագային, այլ համակարգային բնույթ:

Ելնելով ողջ վերոգրյալից՝ անհրաժեշտ է, որ մինչև հստակ օրենսդրական փոփոխությունները, առկա կարգավորումների պայմաններում, դատական պրակտիկան ընթանա այն ուղղությամբ, որ կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելու կամ կալանքի ժամկետը երկարաձգելու միջնորդության քննության արդյունքով առաջին ատյանի դատարանի կայացրած որոշումների դեմ բերվող հատուկ վերանայման վերաքննիչ բողոքը քննելիս միայն բացառիկ հանգամանքների առկայության և մեղադրյալի՝ բանավոր ընթացակարգով բողոքի վերանայման միջնորդության բացակայության դեպքում միայն դատարանները դրսևորեն Օրենսգրքով նախատեսված իրենց հայեցողությունը՝ վերանայման գրավոր կամ բանավոր ընթացակարգը որոշելու հարցում՝ այլ դեպքերում վարույթն իրականացնելով բանավոր ընթացակարգով:

ՍԱՀՄԱՆԱՊՐՈՎԱՆ ՂԱՏԱՐԱՆ 3(11)2023

Օգտագործված գրականության և իրավական ակտերի ցանկ

1. **Ալեքսանյան Բ.** Արժանապատվության և համաչափության սկզբունքի հարաբերակցությունը // Պետություն և իրավունք, 92, No. 1, 2022:
2. **Ղազարյան Ա.** Մինչդատական վարույթի կազմակերպման մոդելները (պատմական և համեմատաիրավական վերլուծություն), Երևան, «Թասկ», 2019:
3. Սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգի դրույթները և դրանց իրացման հիմնական ուղղությունները Հայաստանի Հանրապետությունում (գիտագործնական հետազոտություն) / **Գ.Բ. Դանիելյան, Վ.Ն. Այվազյան, Ա.Ա. Մանասյան:** Ընդհ. Խմբ. Գ. Դանիելյանի, Եր.: Հայրապետ հրատ., 2015:
4. **Фойницкий И.Я.** Курс уголовного судопроизводства. Том I (издание 4-е). - С.-Петербург: Типография товарищества "Общественная польза", 1912.
5. **Глазер Ю.** Руководство по уголовному процессу, Т.1 (пер. А. Лихачева). - СПб, 1884.
6. **Головко Л.В.** Постсоветская теория судебного контроля в досудебных стадиях уголовного процесса: попытка концептуального переосмысления // Государство и право. – 2013. – № 9.
7. Избранные решения Федерального Конституционного Суда Германии. Фонд Конрада Аденауэра в Российской Федерации. – Москва: Инфотропик Медиа, 2018.
8. Курс уголовного процесса / Под ред. д.ю.н., проф. **Л.В. Головки.** - М.: Статут, 2017.
9. **Полянский Н.Н.** Вопросы теории советского уголовного процесса / Под ред. **Карева Д.С.** - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1956.
10. **Полянский НН.** Уголовный процесс. Уголовный суд, его устройство и деятельность: Лекции, Москва, 1911.
11. **Познышев С.В.** Элементарный учебник русского уголовного процесса / [Соч.] С.В. Познышева, проф. Имп. Моск. ун-та. - [Москва] : Г.А. Леман, 1913.
12. **Чельцов-Бebutov М.А.** Обвиняемый и его показания в советском уголовном процессе. - М., 1947.
13. **Alexy R.** Human Dignity And Proportionality Analysis / Espaço Jurídico Journal of Law [EJL], 16(esp), Vol. 16, 2015.

14. **Giannouloupoulos D.** Strasbourg Jurisprudence, Law Reform and Comparative Law: A Tale of the Right to Custodial Legal Assistance in Five Countries//Human Rights Law Review, 2016.

15. **Ryan A.** (2014) Towards a System of European Criminal Justice. 1st edn. Taylor and Francis. (3.3.1 Մրցակցային և ինկվիզիցիոն մոդելների հասկանալի է, ըստ՝ <https://www.perlego.com/book/1664857/towards-a-system-of-european-criminal-justice-the-problem-of-admissibility-of-evidence-pdf> (վերջին մուտքը՝ 7 հուլիսի 2023 թ.):

16. **Vogler R.** A world view of criminal justice, Ashgate Publishing, 2005:

17. **Weigend T.** Learning about the charges: the suspect’s right to information// Europe In Crisis: Crime, Criminal Justice, And The Way Forward. Essays In Honour Of Nestor Courakis, 2017.

18. **Weigend T.** Jurisprudence of the European Court of Human Rights on Suspects’ Rights and its Influence on National Legal Systems, էջ 13, հասանելի հղումը՝ [\(PDF\) ECtHR Jurisprudence on Suspects' Rights \(researchgate.net\)](#) (վերջին մուտքը 05.06.2023).

19. **Enescu R.** Penal Orders for Misdemeanours and Felonies in France: A Procedural Economy at the Expense of the Defence? <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/8418920.pdf> (վերջին մուտքը 28.06.23 թ.).

20. **Spencer J.** Hearsay Evidence in Criminal Proceedings. 2nd edn. Bloomsbury Publishing. Hart, 2014.

◊ ՀՀ Սահմանադրական դատարանի և ՀՀ վճռաբեկ դատարանի որոշումներ

21. ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2012 թ. ապրիլի 11-ի ՍԴՈ-1020 որոշում,

22. ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2016 թ. սեպտեմբերի 2-ի ՍԴՈ-1295 որոշում,

23. ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2018 թ. հունիսի 26-ի ՍԴՈ-1421 որոշում,

24. ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2019 թ. ապրիլի 16-ի ՍԴՈ-1453 որոշում,

25. ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2010 թ. փետրվարի 12-ի ԵԲՐԴ/0632/01/08 որոշում:

3(11)2023

◆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

◆ ՍԱՀՄԱՆԱՐԴՐԱԿԱՆ ՂԱՏԱՐԱՆ

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի վճիռներ

26. Pretto And Others v. Italy (զանգաստ թիվ 7984/77) 1983 թ. դեկտեմբերի 8-ի վճիռ,
27. Beraru v. Romania (զանգաստ թիվ 40107/04), 2014 թ. մարտի 18-ի վճիռ,
28. Cutean v. Romania (զանգաստ թիվ 53150/12) 2014 թ. դեկտեմբերի 2 վճիռ,
29. Colozza v. Italy (զանգաստ թիվ 9024/80) 1985 թ. փետրվարի 12ի վճիռ,
30. Khuzhin and Others v. Russia (զանգաստ թիվ 13470/02), 2008 թ. հոկտեմբերի 23 վճիռ,
31. Toth v. Austria (զանգաստ թիվ 11894/85) 1991 թ. դեկտեմբերի 12-ի վճիռ,
32. A. and others v. The United Kingdom (զանգաստ թիվ 3455/05) 2009 թ. փետրվարի 19-ի Մեծ Պալատի վճիռ,
33. Nikolova v. Bulgaria (զանգաստ թիվ 31195/96) 1999 թ. մարտի 25-ի Մեծ Պալատի վճիռ,
34. Navone and Others v. Monaco (զանգաստներ թիվ 62880/11, 62892/11 and 62899/11) 2013 թ. հոկտեմբերի 24-ի վճիռ,
35. Çatal v. TURKEY (զանգաստ թիվ 26808/08), 2012 թ. ապրիլի 17-ի վճիռ,
36. Yilmaz Aydemir v. Türkiye (զանգաստ թիվ 61808/19), 2023 թ. մայիսի 23-ի վճիռ,
37. Sanchez-Reisse v. Switzerland (զանգաստ թիվ 9862/82) 1986 թ. հոկտեմբերի 21-ի վճիռ,
38. Malhous v. The Czech Republic (զանգաստ թիվ 33071/96) 2001 թ. հուլիսի 12-ի Մեծ Պալատի վճիռ,
39. Göç v. Turkey (զանգաստ թիվ 36590/97) 2002 թ. հուլիսի 11-ի Մեծ պալատի վճիռ,
40. Döry v. Sweden (զանգաստ թիվ 28394/95) 2002 թ. նոյեմբերի 12-ի վճիռ,
41. Affaire Şimşek c. Turquie (զանգաստ թիվ 5488/05) 2012 թ. փետրվարի 28-ի վճիռ,
42. Batiashvili v. Georgia (զանգաստ թիվ 8284/07) 2019 թ. հոկտեմբերի 10-ի վճիռ,
43. Saghinadze and others v. Georgia (զանգաստ թիվ 18768/05) 2010 թ. մայիսի 27-ի վճիռ,

- Այլ երկրների Սահմանադրական դատարանների որոշումներ
44. Չեխիայի Սահմանադրական դատարանի 2009/08/18 - I. ÚS 557/09, վճռի 18-19-րդ կետերը, հասանելի ըստ՝
https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/ustavni_soud_www/Decisions/pdf/1-557-09.pdf (վերջին մուտքը՝ 05.05.2023 թ.)
Այլ՝
45. https://avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp

ОБЩАЯ ТЕНДЕНЦИЯ СУБЪЕКТИВИЗАЦИИ
ОБВИНЯЕМОГО В КОНТИНЕНТАЛЬНОМ УГОЛОВНОМ
ПРОЦЕССЕ СМЕШАННОГО ТИПА И ПРОТЕКАЮЩИЕ В
ПРОТИВОПОЛОЖНОМ ЕЙ НАПРАВЛЕНИИ АРМЯНСКИЕ
ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ РАЗВИТИЯ (В СВЕТЕ ПЕРЕСМОТРА
РЕШЕНИЙ, ПРИНЯТЫХ ПО ИТОГАМ РАССМОТРЕНИЯ
ХОДАТАЙСТВ О ЗАКЛЮЧЕНИИ ПОД СТРАЖУ (ЕГО
ПРОДЛЕНИЯ) В АПЕЛЛЯЦИОННОМ СУДЕ)

Аннотация

В статье представлены вопросы выхода обвиняемого из статуса объекта уголовного процесса и его продолжительной **субъективизации**, а также обусловленные этим типовые преобразования уголовного судопроизводства, реализация ряда принципов в смешанном судопроизводстве.

В статье рассматриваются генеалогические основания принципов непосредственности, устности, состязательности и гласности, которые появились в уголовном судопроизводстве в связи с переходом к континентальному «смешанному» типу судопроизводства и являются прямой противоположностью принципам организации следственного процесса, и их практическое значение, подчеркивая важную роль

принципов в современной континентальной системе уголовного процесса.

В статье анализируются законодательные регулирования и раскрывается практическое применение данных принципов в рамках рассмотрения ходатайства о заключении обвиняемого под стражу (продлении срока содержания под стражей) в суде первой инстанции.

Кроме того, в работе рассматривается вопрос реализации указанных принципов на законодательном уровне в рамках судебного пересмотра решения суда первой инстанции судом апелляционной инстанции, а также раскрываются проблемы правоприменительной практики, возникшие вследствие законодательных регулирований.

Ключевые слова: письменный процесс, заключение под стражу, право на личную свободу, пересмотр, оспаривание законности заключения под стражу, обвиняемый, объект уголовного судопроизводства, субъект уголовного судопроизводства.

**THE GENERAL TENDENCY OF SUBJECTIVISATION OF THE
ACCUSED IN CONTINENTAL MIXED CRIMINAL PROCEEDINGS
AND CONTRADICTORY ARMENIAN LEGISLATIVE
DEVELOPMENTS (IN THE LIGHT OF THE REVIEW OF DECISIONS
TAKEN FOLLOWING THE EXAMINATION OF APPLICATIONS
FOR REMAND IN CUSTODY (ITS PROLONGATION) IN THE
COURT OF APPEAL)**

Annotation

The article presents the issues of the defendant's withdrawal from the status of the object of criminal proceedings and its prolonged subjectivisation, as well as the resulting typical transformation of criminal proceedings and the implementation of a number of principles in mixed proceedings.

The article examines the genealogical foundations of the principles of immediacy, oral, adversarial and public proceedings, which were born in criminal proceedings in connection with the transition to the continental "mixed" type of proceedings and are in direct contrast to the principles of organization of the investigative process. The article highlights the importance of their functional value, emphasizing the role of principles in the modern continental system of criminal procedure.

The article analyzes the legal norms and reveals the practical application of these principles in the consideration of the petition for the detention of the accused (extension of custody) in the court of first instance.

In addition, the work examines the implementation of these principles at the legislative level in the framework of judicial review of the decision of the court of first instance, by the court of appeal, as well as reveals the problematic aspects of legal practice, formed as a result of the legislative norms.

Keywords: written process, detention, right to liberty, judicial review, challenging the legality of detention, the accused, the object of criminal proceedings, the subject of criminal proceedings.

Հոդվածը հանձնված է խմբագրություն 30.06.2023 թ., տրվել է գրախոսության 18.10.2023 թ., ընդունվել է տպագրության 25.10.2023 թ.: